

05-4506832

pustaka.upsi.edu.my

Perpustakaan Tuanku Bainun
Kampus Sultan Abdul Jalil Shah

PustakaTBainun

ptbupsi

KEPIMPINAN MUSLIMAT DALAM PARTI ISLAM SE-MALAYSIA DI NEGERI TERENGGANU PADA TAHUN 1999 HINGGA 2004

05-4506832

pustaka.upsi.edu.my

Perpustakaan Tuanku Bainun
Kampus Sultan Abdul Jalil Shah

PustakaTBainun

ptbupsi

NOOR ASYANTI BINTI ABU BAKAR

UNIVERSITI PENDIDIKAN SULTAN IDRIS
2024

05-4506832

pustaka.upsi.edu.my

Perpustakaan Tuanku Bainun
Kampus Sultan Abdul Jalil Shah

PustakaTBainun

ptbupsi

**KEPIMPINAN MUSLIMAT DALAM PARTI ISLAM SE-MALAYSIA DI NEGERI
TERENGGANU PADA TAHUN 1999 HINGGA 2004**

NOOR ASYANTI BINTI ABU BAKAR

**DISERTASI DIKEMUKAKAN BAGI MEMENUHI SYARAT UNTUK
MEMPEROLEH IJAZAH SARJANA SASTERA
(MOD PENYELIDIKAN)**

**FAKULTI SAINS KEMANUSIAAN
UNIVERSITI PENDIDIKAN SULTAN IDRIS**

2024

Sila tanda (✓)

Kertas Projek

Sarjana Penyelidikan

Sarjana Penyelidikan dan Kerja Kursus

Doktor Falsafah

/

INSTITUT PENGAJIAN SISWAZAH**PERAKUAN KEASLIAN PENULISAN**

Perakuan ini telah dibuat pada ..09...(hari bulan).....Julai..... (bulan) 20..24...

i. Perakuan pelajar :

Saya, Noor Asyanti Abu Bakar, M20142002132, Fakulti Sains Kemanusiaan (SILA NYATAKAN NAMA PELAJAR, NO. MATRIK DAN FAKULTI) dengan ini mengaku bahawa disertasi/tesis yang bertajuk Kepimpinan Muslimat Parti Islam Se-Malaysia di Negeri Terengganu Pada Tahun 1999 Hingga 2004

adalah hasil kerja saya sendiri. Saya tidak memplagiat dan apa-apa penggunaan mana-mana hasil kerja yang mengandungi hak cipta telah dilakukan secara urusan yang wajar dan bagi maksud yang dibenarkan dan apa-apa petikan, ekstrak, rujukan atau pengeluaran semula daripada atau kepada mana-mana hasil kerja yang mengandungi hak cipta telah dinyatakan dengan sejeelasnya dan secukupnya

Tandatangan pelajar

ii. Perakuan Penyelia:

Saya, Dr Wahibah Haji Twahir @ Tahir (NAMA PENYELIA) dengan ini mengesahkan bahawa hasil kerja pelajar yang bertajuk Kepimpinan Muslimat Parti Islam Se-Malaysia di Negeri Terengganu Pada Tahun 1999 Hingga 2004

(TAJUK) dihasilkan oleh pelajar seperti nama di atas, dan telah diserahkan kepada Institut Pengajian Siswazah bagi memenuhi sebahagian/sepenuhnya syarat untuk memperoleh Ijazah Sarjana Sastera (Usuluddin) (SLA NYATAKAN NAMA IJAZAH).

09 Julai 2024

Tarikh

Tandatangan Penyelia

**INSTITUT PENGAJIAN SISWAZAH /
INSTITUTE OF GRADUATE STUDIES****BORANG PENGESAHAN PENYERAHAN TESIS/DISERTASI/LAPORAN KERTAS PROJEK
DECLARATION OF THESIS/DISSERTATION/PROJECT PAPER FORM**

Tajuk / Title: Kepimpinan Muslimat Parti Islam Se-Malaysia di Negeri
Terengganu Pada Tahun 1999 Hingga 2004

No. Matrik / Matric's No.: M20142002132

Saya / I: Noor Asyanti binti Abu Bakar

(Nama pelajar / Student's Name)

mengaku membenarkan Tesis/Disertasi/Laporan Kertas Projek (Kedoktoran/Sarjana)* ini disimpan di Universiti Pendidikan Sultan Idris (Perpustakaan Tuanku Bainun) dengan syarat-syarat kegunaan seperti berikut:-

acknowledged that Universiti Pendidikan Sultan Idris (Tuanku Bainun Library) reserves the right as follows:-

1. Tesis/Disertasi/Laporan Kertas Projek ini adalah hak milik UPSI.
The thesis is the property of Universiti Pendidikan Sultan Idris
2. Perpustakaan Tuanku Bainun dibenarkan membuat salinan untuk tujuan rujukan dan penyelidikan.
Tuanku Bainun Library has the right to make copies for the purpose of reference and research.
3. Perpustakaan dibenarkan membuat salinan Tesis/Disertasi ini sebagai bahan pertukaran antara Institusi Pengajian Tinggi.
The Library has the right to make copies of the thesis for academic exchange.
4. Sila tandakan (✓) bagi pilihan kategori di bawah / Please tick (✓) for category below:-

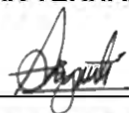
☐**SULIT/CONFIDENTIAL**

Mengandungi maklumat yang berdarjah keselamatan atau kepentingan Malaysia seperti yang termaktub dalam Akta Rahsia Rasmi 1972. / Contains confidential information under the Official Secret Act 1972

☐**TERHAD/RESTRICTED**

Mengandungi maklumat terhad yang telah ditentukan oleh organisasi/badan di mana penyelidikan ini dijalankan. / Contains restricted information as specified by the organization where research was done.

☒**TIDAK TERHAD / OPEN ACCESS**

(Tandatangan Pelajar/ Signature)

Dr Wahibah Twahir @ H. Tahir
Pensyarah Kanan
Jabatan Pengajian Islam
Fakulti Sains Kemasyarakatan
Universiti Pendidikan Sultan Idris

(Tandatangan Penyelia / Signature of Supervisor)
& (Nama & Cop Rasmi / Name & Official Stamp)Tarikh: 09 Julai 2024

Catatan: Jika Tesis/Disertasi ini **SULIT @ TERHAD**, sila lampirkan surat daripada pihak berkuasa/organisasi berkenaan dengan menyatakan sekali sebab dan tempoh laporan ini perlu dikelaskan sebagai **SULIT** dan **TERHAD**.

Notes: If the thesis is **CONFIDENTIAL** or **RESTRICTED**, please attach with the letter from the organization with period and reasons for confidentiality or restriction.

PENGHARGAAN

Dengan nama Allah yang Maha Pemurah lagi Maha Pengasih. Selawat dan salam buat junjungan Nabi Muhammad SAW. Alhamdulillah, segala puji bagi Allah, dengan limpah rahmat dan kurnia-Nya, tesis penyelidikan ini berjaya disiapkan. Di ruangan penghargaan ini, penulis ingin merakamkan setinggi-tinggi penghargaan dan ucapan terima kasih kepada penyelia, Ustazah Dr Wahibah binti Haji Tahir, yang sudi mengorbankan masa dan tenaga demi memberi nasihat, tunjuk ajar dan bimbingan kepada penulis bagi menyiapkan tugas ini. Tidak lupa juga jutaan terima kasih kepada Dr Ibrahim Hashim, Dekan Fakulti Sains Kemanusiaan, Profesor Madya Dr Mohd Noor Daud, Ketua Jabatan Pengajian Islam, Dr Abd Hadi Borham dan para pensyarah di Jabatan Pengajian Islam serta kakitangan Fakulti Sains Kemanusiaan dan Institut Pengajian Siswazah yang telah membantu penulis sepanjang tempoh pengajian sarjana ini. Sejambak kasih buat suami tercinta, Wan Muhamad Faisal Wan Ismail, yang sentiasa memahami, memberi kasih sayang, semangat dan dorongan sepanjang perjalanan kehidupan bersama. Terima kasih buat mak, Melah binti Rani dan umi, Wan Rokiah Wan Ismail serta ayah, Abu Bakar bin Ali yang sentiasa mendoakan kejayaan anak kalian. Tidak lupa juga abang-abang, kakak-kakak, adik-adik, ipar-duai serta seluruh ahli keluarga yang sentiasa membakar semangat dan menunjukkan keprihatinan kalian. Jutaan terima kasih juga buat kakitangan pejabat Badan Perhubungan PAS Negeri Terengganu dan Dewan Muslimat PAS Negeri Terengganu yang telah memberi kerjasama yang baik kepada penulis untuk menjalankan kajian ini. Terima kasih Puan Maswati Ab Aziz, Sumaiyah Zakaria, 'Afini Yahaya dan Madiah Mohammad yang sentiasa membantu dan memberi dorongan sepanjang kajian ini. Tidak lupa juga sekalung penghargaan buat Ustaz Kamaruddin Yunus, Ustaz Dr Safri Ali (UNISZA) dan Prof. Dr. Engku Ahmad Zaki Engku Alwi (UNISZA) yang sudi membantu penulis menyiapkan tesis ini. Seterusnya terima kasih sahabat-sahabat, Sharifah Azliza Syed Alwi (UMT), Ustaz Dr. Mohd Hasrul Shuhari (UNISZA), Nor Azila Mat Sidik (UPSI), dan semua yang telah membantu secara langsung atau tidak langsung menyiapkan penulisan tesis ini. Akhirnya, penulis mengharapkan agar kalian dilimpahi rahmat dan kasih sayang Allah serta diberkati selalu. Segala jasa dan sumbangan kalian akan sentiasa penulis kenang. Semoga kajian ini dapat memberi manfaat kepada masyarakat dan seterusnya menjadi saham akhirat buat penulis. Amin

ABSTRAK

Kajian ini bertujuan menganalisis status kepimpinan, pengaruh dan gerak kerja muslimat dalam Parti Islam Se-Malaysia (PAS) dan pentadbiran kerajaan Negeri Terengganu pada tahun 1999 hingga 2004 serta sumbangan tokoh-tokoh dalam kalangan mereka. Reka bentuk penyelidikan kualitatif dipilih dalam menjawab empat persoalan kajian dan menghuraikan empat objektif kajian. Metodologi kajian sejarah yang telah digunakan meliputi analisis dokumen dan bahan sejarah, temu bual bersama responden yang terlibat serta pemerhatian penyelidik. Analisis tema (*thematic analysis*) telah digunakan dalam kaedah analisis kajian ini untuk membantu penyelidik menghuraikan hasil analisis. Dapatan kajian menunjukkan bahawa kepimpinan muslimat PAS adalah meliputi kepimpinan dalam diri, rumah tangga, kepimpinan dalam masyarakat dari aspek pendidikan (tarbiyah), dakwah dan politik. Selain itu, kajian menunjukkan pengaruh muslimat PAS telah memberi kesan kepada pelaksanaan dasar kerajaan negeri ketika itu melalui penggubalan Enakmen Undang-undang Kerajaan Negeri Terengganu yang membolehkan ADUN wanita dilantik jika mereka tidak dipilih dalam pilihan raya serta peruntukan cuti bersalin 90 hari kepada kakitangan wanita. Di samping itu, pembentukan Jawatankuasa Induk Wanita Negeri (MAWADDAH) untuk membela hak-hak wanita mengikut syariat Islam dan pelantikan Ahli Dewan Negara (Senator) daripada kalangan muslimat PAS menunjukkan pengiktirafan kerajaan dan parti kepada muslimat. Tambahan pula, gerak kerja muslimat didapati meliputi setiap sektor dalam organisasi parti dan agensi kerajaan dari peringkat negeri hingga ke cawangan. Tokoh-tokoh muslimat PAS iaitu To' Puan Fatimah Ibrahim, YB Senator Safinah Jusoh dan Hajah Zarani Othman telah memberi sumbangan dalam parti, pentadbiran kerajaan serta masyarakat ketika itu. Kesimpulan daripada kajian ini menunjukkan kepimpinan muslimat PAS mampu menjalankan amanah dan tanggungjawab dengan baik dan telah berperanan secara aktif dalam parti, agensi dan pentadbiran kerajaan negeri serta masyarakat. Implikasi kajian menunjukkan pembentukan polisi politik mampu memperkasakan kepimpinan wanita Islam, di samping sokongan organisasi parti dapat meningkatkan keberkesanan kepimpinan muslimat.

THE WOMEN'S LEADERSHIP IN THE MALAYSIAN ISLAMIC PARTY IN TERENGGANU STATE IN 1999 TO 2004

ABSTRACT

The objective of this research is to analyze the status of leadership, influence and movements of women in The Malaysian Islamic Party (PAS) and government of Terengganu State in 1999 to 2004. The design of qualitative research was chosen to answer four questions and describe four objectives of the study. Historical research methodologies have been used covering document analysis and historical material, interviews with respondents involved and research observers. The thematic analysis has been used as the analysis method of this study to help researcher describe the results. The findings show that the leadership of women in PAS is include leadership in self, household, leadership in society from the point of education (*tarbiyah*), *da'wah* and politics. In addition, studies show influence of women's leadership has affected the implementation of the state government at that time through the formulation of Terengganu State Legal Enactment which allows female constituents to be elected and provision of 90 days maternity leave to female employees. In addition, the establishment of the State Women 's Committee (MAWADDAH) to defend women 's rights in accordance with Islamic law and the appointment of Senators from muslimat shows the recognition of the government and the party to muslimat. Meanwhile, the commitment of women's leadership covered every sector in party organizations and government agencies from state level to branch. The list of female leaders such as To' Puan Fatimah Ibrahim, YB Senator Safinah Jusoh dan Hajah Zarani Othman contribute to party, government and community. The conclusions from this study show that women's leadership in PAS is able to carry out trust and responsibility well and has been actively involved in party, agency and government administration as well as in society. The implications of the study are the political policies can strengthen the leadership of Muslim women, as well as the support of organizations can enhance the effectiveness of women leadership.

KANDUNGAN

Muka Surat

PERAKUAN KEASLIAN PENULISAN	ii
PENGESAHAN PENYERAHAN DISERTASI	iii
PENGHARGAAN	iv
ABSTRAK	v
ABSTRACT	vi
KANDUNGAN	vii
SENARAI JADUAL	xi
SENARAI RAJAH	xii
SENARAI SINGKATAN	xiii
TRANSLITERASI	xv
SENARAI LAMPIRAN	xvi
BAB 1 PENGENALAN	
1.1 Pendahuluan	1
1.2 Latar Belakang Kajian	1
1.3 Pernyataan Masalah	17
1.4 Objektif Kajian	24
1.5 Soalan Kajian	24
1.6 Signifikan Kajian	25
1.7 Skop dan Batasan Kajian	29
1.8 Definisi Operasional	30

1.9 Metodologi Kajian	39
-----------------------	----

BAB 2 KAJIAN LITERATUR

2.1 Pendahuluan	54
2.2 Kajian-kajian Lepas	55
2.2.1 Kepimpinan Wanita Dari Perspektif Sejarah Islam	55
2.2.2 Konsep Kepimpinan Wanita Dalam Islam	70
2.2.3 Sejarah Kepimpinan Wanita di Malaysia	75
2.2.4 Kepimpinan Wanita Dalam Parti Islam Se-Malaysia (PAS)	100
2.3 Rumusan	120

BAB 3 STATUS DAN GERAK KERJA KEPIMPINAN MUSLIMAT DALAM STRUKTUR ORGANISASI PAS NEGERI TERENGGANU PADA TAHUN 1999 HINGGA 2004

3.1 Pendahuluan	121
3.2 Status Kepimpinan Muslimat Dalam Stuktur Organisasi PAS Negeri Terengganu Pada Tahun 1999 Hingga Tahun 2004	122
3.2.1 Kepimpinan Muslimat Dalam Organisasi Badan Perhubungan PAS Negeri Terengganu Pada Tahun 1999 Hingga Tahun 2004	125
3.2.2 Kepimpinan Muslimat Dalam Dewan Ulama' PAS Negeri Terengganu Pada Tahun 1999 Hingga Tahun 2004	128
3.2.3 Kepimpinan Muslimat Dalam Dewan Pemuda PAS Negeri Terengganu Pada Tahun 1999 Hingga Tahun 2004	130
3.2.4 Kepimpinan Muslimat Dalam Dewan Muslimat PAS Negeri Terengganu Pada Tahun 1999	133

Hingga Tahun 2004

3.3 Pengurusan Kepimpinan Muslimat PAS Negeri Terengganu Pada Tahun 1999 hingga 2004	145
3.3.1 Pengurusan Keahlian Muslimat PAS Negeri Terengganu pada Tahun 1999 hingga 2004	147
3.3.2 Pengurusan Latihan Kepimpinan Muslimat Terengganu pada Tahun 1999 hingga 2004	151
3.4 Gerak Kerja dan Aktiviti Kepimpinan Muslimat PAS Negeri Terengganu pada Tahun 1999 hingga 2004	153
3.5 Rumusan	158

BAB 4 KEPIMPINAN MUSLIMAT PAS DALAM KERAJAAN NEGERI TERENGGANU 1999 – 2004

4.1 Pendahuluan	160
4.2 Status Kepimpinan Muslimat Dalam Struktur Kerajaan Negeri Terengganu	161
4.2.1 Pelantikan Senator Ahli Dewan Negara	161
4.2.2 Kepimpinan Muslimat Dalam Jawatankuasa Hal Ehwal Wanita Dan Hubungan Antara Kaum, Kerajaan Negeri Terengganu	162
4.2.3 Kepimpinan Muslimat Dalam Urusetia Penerangan Negeri	169
4.2.4 Kepimpinan Muslimat Dalam Unit Pembangunan Insan (UPI)	170
4.2.5 Kepimpinan Muslimat Dalam Ahli Majlis Kerajaan Tempatan	173
4.2.6 Kepimpinan Muslimat Dalam Jawatankuasa Syura Rakyat	174
4.3 Sumbangan Tokoh-tokoh Kepimpinan Muslimat PAS di Negeri Terengganu Pada Tahun 1999 hingga 2004	175

4.3.1 To' Puan Hajah Fatimah Ibrahim	178
4.3.2 YB Senator Safinah Jusoh	182
4.3.3 Hajah Zarani Othman	184
4.4 Pengaruh Kepimpinan Muslimat PAS Dalam Pentadbiran Kerajaan Negeri Terengganu Pada Tahun 1999 hingga 2004	186
4.4.1 Kepimpinan Muslimat Dalam Diri	191
4.4.2 Kepimpinan Muslimat Dalam Keluarga	197
4.4.3 Kepimpinan Muslimat Dalam Organisasi	198
4.4.4 Kepimpinan Muslimat Dalam Masyarakat	199
4.5 Rumusan	203

BAB 5 PENUTUP

 05-4506832 5.1 Pendahuluan Perpustakaan Tuanku Bainun Kampus Sultan Abdul Jalil Shah PustakaTBainun ptbupsi	205
5.2 Ringkasan Kajian	206
5.3 Rumusan Kajian	208
5.4 Implikasi Kajian	213
5.5 Cadangan dan Saranan	215

RUJUKAN	220
----------------	-----

SENARAI JADUAL

No Jadual		Muka Surat
1.1	Analisis Tema Yang Dibentuk Daripada Data Kajian dan Landasan Teori	48
1.2	Penilai Protokol Temubual dan Instrumen Kajian	54
2.1	Jumlah Penglibatan Wanita di Parlimen Malaysia (1955-2008)	88
2.2	Senarai Calon Wanita Muslim Dewan Undangan Negeri pada tahun 1959	92
2.3	Perbandingan Calon Parlimen Wanita dalam Pilihan Raya Umum 1999 dan 2004 di Malaysia	95
2.4	Calon Wanita di Terengganu bagi kerusi Dewan Undangan Negeri pada tahun 1959-2008	97
2.5	Calon Wanita bagi Kerusi Parlimen di Negeri Terengganu 1959-2008	98
2.6	Senarai Ahli Jawatankuasa PAS Cawangan Dungun	111
2.7	Senarai Ketua Dewan Muslimat PAS Pusat 1953 hingga 2009	116
2.8	Senarai Ketua dan Setiausaha Dewan Muslimat PAS Negeri Terengganu pada tahun 1953-2016	118
3.1	Pengerusi dan Timbalan Pengerusi Tetap Dewan Muslimat PAS Negeri Terengganu pada tahun 1999 hingga 2004	135
3.2	Jawatankuasa Harian Dewan Muslimat PAS Peringkat Negeri Terengganu (DMPNT) Dari Tahun 1999 Hingga 2004	138
3.3	Ketua-Ketua Dewan Muslimat PAS peringkat Kawasan di Negeri Terengganu 1999 hingga 2004	144
3.4	Jumlah ahli Muslimat yang berdaftar tahun 1990 hingga tahun 2003	149

SENARAI RAJAH

No Rajah		Muka Surat
1.1	Proses pengurusan data kajian kualitatif dengan bantuan <i>Nvivo</i>	51
1.2	Piramid terbalik yang menggambarkan kaitan teori dan dapatan kajian	52
2.1	Peratusan Wanita Yang Dilantik Sebagai Ahli Dewan Negara, Malaysia 1990-2004	89
2.2	Peratusan Wanita Ahli Dewan Rakyat, Malaysia 1959-2004	94
3.1	Struktur Organisasi PAS	124
3.2	Gambaran Struktur Dewan Muslimat PAS	125
3.3	Carta Organisasi PAS di peringkat Negeri Terengganu	127
3.4	Struktur Organisasi Dewan Pemuda PAS Negeri Terengganu	131
3.5	Struktur Organisasi Dewan Muslimat PAS Negeri Terengganu 1999-2004	137
3.6	Model Pengurusan Kepimpinan Muslimat PAS Terengganu	147
3.7	Graf Keahlian Muslimat PAS Pada Tahun 1990 hingga 2003	150
3.8	Sektor Pengkhususan Dalam Gerak Kerja Kepimpinan Muslimat	154
4.1	Gambaran struktur UPI Negeri Terengganu	172
5.1	Aspek Kepimpinan Wanita dalam Muslimat PAS	213

SENARAI SINGKATAN

AWAS	Angkatan Wanita Sedar
CEDAW	Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women
DMPNT	Dewan Muslimat PAS Negeri Terengganu
DUN	Dewan Undangan Negeri SWT
HAWA	Urusetia Hal Ehwal Wanita
JPW	Jabatan Pembangunan Wanita
KPWKM	Kementerian Pembangunan Wanita, Keluarga dan Masyarakat
KMS	Kesatuan Melayu Singapura
LPPKN	Lembaga Penduduk dan Pembangunan Keluarga Negara
MAIDAM	Majlis Agama Islam dan Adat Melayu Terengganu
MWTU	Malay Women Teachers' Union
NCWO	National Council of Women's Organisations
PAS	Parti Islam Se-Malaysia
PBB	Pertubuhan Bangsa – bangsa Bersatu
PERTIWI	Pertubuhan Tindakan Wanita Islam
PKMM	Parti Kebangsaan Melayu Malaya

PKM	Parti Komunis Malaya
PRU	Pilihan Raya Umum
NGO	Non- Governmental Organisation
SWT	Subhanahu Wa Taala
SAW	Sallahu Alaihi Wassalam
UMNO	United Malayan Nation Organization
UPI	Unit Pembangunan Insan
YPK	Yayasan Pembangunan Keluarga
YWCA	Young Women Christian Association

TRANSLITERASI

Bagi tulisan yang menggunakan perkataan – perkataan arab dalam penulisan ini, ejaan berpanduan transliterasi berikut :

HURUF ARAB	HURUF RUMI
ا	a
ب	b
ت	t
ث	th
ج	j
ح	h
خ	kh
د	d
ذ	dh
ر	r
ز	z
س	s
ش	sy
ص	s
ض	d

HURUF ARAB	HURUF RUMI
ط	t
ظ	z
ع	'
غ	gh
ف	f
ق	q
ك	k
ل	l
م	m
ن	n
و	w
ه	h
ء	,
ي	y
ة	t

Sumber : Pedoman Transliterasi Huruf Arab ke Huruf Rumi. Kuala Lumpur : Dewan Bahasa dan Pustaka, 1992, hal. 1-3.

SENARAI LAMPIRAN

- A Protokol Temu bual
- B Perakuan Responden
- C Surat Pengesahan Pakar
- D Surat Pengesahan Penyelidik
- E Salinan Keratan Akhbar Warta Darul Iman 2000-2003
- F Carta Organisasi DMPNT 2001-2003
- G Barisan Exco Kerjaan Negeri Terengganu 1999-2004
- H Salinan Petikan Undang-undang Negeri Terengganu
- I Salinan Gambar-gambar yang berkaitan kajian

BAB 1

PENGENALAN

1.1 Pendahuluan

Bab pertama ini adalah pengenalan kepada kajian yang mengemukakan latar belakang kajian, pernyataan masalah, objektif dan persoalan yang dijalankan. Seterusnya bab ini mengemukakan penerangan kepentingan kajian dan penjelasan tentang skop kajian iaitu ruang lingkup dan batasan kajian yang dilakukan. Definisi operasional juga dinyatakan bagi menjelaskan topik-topik yang berkaitan kajian ini. Bab ini juga menghuraikan metodologi kajian yang memperlihatkan bagaimana data-data yang dikumpul telah dianalisis bagi mencapai objektif serta menjawab persoalan kajian.

1.2 Latar Belakang Kajian

Manusia adalah makhluk yang dapat mengambil *'ibrah* serta pengajaran daripada sejarah bagi mengetahui dan mengambil contoh daripada kisah terdahulu untuk dijadikan panduan dalam membangun serta memajukan kehidupan.¹ Maka, analisis sejarah dan penyelidikan tentang peristiwa yang lalu adalah penting kepada generasi

¹ Abdul Rahman Abdullah. (1996). *Pengantar Ilmu Sejarah*. Kuala Lumpur : Dewan Bahasa dan Pustaka. hal 9.

hari ini dan masa depan. Sejarah penciptaan wanita bermula seawal penciptaan manusia pertama iaitu Nabi Adam yang hidup bersama Hawa di syurga.² Malah, tercatat kisah wanita dalam sejarah perjuangan para nabi dalam al-Quran seperti kisah isteri Nabi Ibrahim dalam surah Hud,³ kisah Maryam iaitu ibu kepada Nabi Isa,⁴ termasuk kisah isteri Nabi Luth dan isteri Nabi Nuh dalam surah Tahirim⁵ sebagai pedoman dan pengajaran kepada para wanita.

Seluruh umat manusia dipandang dari sudut kemanusiaan adalah sama.⁶ Wanita dan lelaki sama-sama berperanan sebagai hamba Allah SWT dan khalifah⁷ di bumi ini. Bahkan, penilaian Allah SWT bukan terletak pada jenis jantina, tetapi kemuliaan seseorang hamba di sisi Allah SWT terletak pada ketaqwaan, ini jelas dinyatakan di dalam al-Quran⁸, sebagaimana ayat berikut:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ
عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ

(Surah al-Hujurat 49 : 13)

Terjemahannya : “Hai manusia, sesungguhnya Kami menciptakan kamu dari seorang lelaki dan seorang perempuan dan menjadikan kamu berbangsa-bangsa dan bersuku-suku supaya kamu saling mengenali. Sesungguhnya orang yang paling mulia di antara kamu disisi Allah ialah orang yang paling bertaqwa di kalangan kamu. Sesungguhnya Allah Maha Mengetahui lagi Maha Mengerti”⁹

² Rujuk ayat 31 hingga 35 dalam surah al-Baqarah dan ayat 1 surah an-Nisa’.

³ Rujuk ayat 69 hingga 71 dalam surah Hud.

⁴ Rujuk ayat 45 hingga 49 dalam surah ali-Imran dan ayat 23 hingga 26 dalam surah Maryam.

⁵ Rujuk 10 dalam surah Tahirim.

⁶ Ibn Katsir (2008). Tafsir Ibn Katsir Jilid 9. Penterjemah ; M Abdul Ghoffar, Abu Ihsan al-Atsari. Jakarta : Pustaka Imam As-Syafi’i. hal.131.

⁷ Taklif atau kewajipan agama, boleh rujuk ayat 195, surah ali-Imran, ayat 124 surah an-Nisa, ayat 72 dalam surah at-Taubah, ayat 97 dalam surah an-Nahl, ayat 31 dalam surah an-Nur dan ayat 35 dalam surah al-Ahzab.

⁸ Ibn Katsir (2008). Tafsir Ibn Katsir Jilid 9. Penterjemah ; M Abdul Ghoffar, Abu Ihsan al-Atsari. Jakarta : Pustaka Imam As-Syafi’i. hal.131-132.

⁹ Tafsir Pimpinan ar-Rahman. (2000). Juz 27. Kuala Lumpur: Dar al-Fikr.hal.1139

Hikmah kejadian ini adalah supaya manusia saling tolong-menolong dalam kebajikan dan mencegah kemungkaran. Lelaki dan wanita sama-sama dituntut melaksanakan ibadah mengikut syariat Allah SWT dan menegakkan agama-Nya, menunaikan perintah-Nya, meninggalkan larangan-Nya, serta berdakwah kepada manusia yang lain dengan menyuruh kepada kebaikan dan mencegah daripada melakukan kemungkaran. Di samping itu, wanita juga adalah insan yang dipertanggungjawabkan (*mukallaf*) seperti lelaki.¹⁰ Peranan wanita adalah bersama-sama kaum lelaki dalam menunaikan perintah Allah SWT dalam pelbagai aspek kehidupan. Firman Allah SWT dalam al-Quran :

وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ
وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَيُطِيعُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ أُولَئِكَ سَيَرْحَمُهُمُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ
عَزِيزٌ حَكِيمٌ

(Surah At-Taubah 9 : 71)

Terjemahannya : "Dan orang-orang yang beriman, lelaki dan perempuan, sebahagian mereka menjadi penolong bagi sebahagian yang lain. Mereka menyuruh kepada yang ma'ruf, mencegah dari yang munkar, mendirikan solat, menunaikan zakat dan mereka taat pada Allah dan Rasul-Nya. Mereka itu akan diberi rahmat oleh Allah; sesungguhnya Allah Maha Perkasa lagi Maha Bijaksana."¹¹

Secara umumnya ayat ini menggambarkan situasi yang sepatutnya berlaku iaitu lelaki dan wanita saling bekerjasama membangunkan ummah dan negara, menyeru kepada kebaikan dan melarang melakukan kemungkaran serta memastikan syariat Islam terlaksana. Kelak mereka dijanjikan rahmat dan ganjaran daripada Allah SWT.¹²

¹⁰ Nur Azyan Baharizan. (2015) *Kepimpinan Wanita Dalam Politik : Satu Perbincangan Tentang Pandangan Ulama* dalam Prosiding Seminar Pengurusan Islam: Ke Arah Pemantapan Ummah. Kuala Lumpur: Universiti Kebangsaan Malaysia. hal.2

¹¹ Al-Quran Tajwid dan Terjemahan. (2012). Selangor: Humaira Bookstore Enterprise.hal.198

¹² Wahbah al-Zuhaili. (1998). *al-Tafsīr al-Munīr fī al-'Aqīdah wa al-Syarīah wa al-Manhāj*. Damsyiq : Dār al-Fikr. hal.302-308

Di samping itu, Allah SWT menjelaskan tentang ganjaran kepada lelaki mahupun wanita yang beriman yang beramal soleh dalam firman-Nya :

مَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِّن ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَىٰ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّهٗ حَيٰوةً طَيِّبَةً وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ أَجْرَهُم بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ

(Surah al-Nahl 16 : 97)

Terjemahannya : “Barangsiapa yang mengerjakan amal soleh, baik lelaki mahupun perempuan dalam keadaan beriman, maka sesungguhnya akan Kami berikan kepadanya kehidupan yang baik, dan sesungguhnya akan Kami beri balasan kepada mereka dengan pahala yang lebih baik dari apa yang telah mereka kerjakan”¹³

Pada zaman *jāhiliyyah*, wanita berada dalam kegelapan sehinggalah datangnya sinar Islam.¹⁴ Islam telah datang memberi kebebasan dan hak kepada kaum wanita dalam semua bidang iaitu sosial, ekonomi, pendidikan dan politik. Sejarah Islam mencatatkan peranan wanita Islam dalam usaha menegakkan syariat Islam dan pembangunan negara serta hak berpolitik termasuk *bai'ah* seperti peristiwa yang telah berlaku pada zaman Rasulullah SAW.¹⁵ Firman Allah SWT:

يٰٓأَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا جَاءَكَ الْمُؤْمِنَاتُ يُبَايِعْنَكَ عَلَىٰٓ أَن لَا يُشْرِكْنَ بِاللّٰهِ شَيْئًا وَلَا يَسْرِقْنَ وَلَا يَزْنِينَ وَلَا يَقْتُلْنَ أَوْلَادَهُنَّ وَلَا يَأْتِينَ بِبُهْتَانٍ يَفْتَرِينَهُ ۖ بَيْنَ أَيْدِيهِنَّ وَأَرْجُلِهِنَّ وَلَا يَعْصِيَنَّكَ فِي مَعْرُوفٍ فَبَايِعْهُنَّ وَاسْتَغْفِرْ لَهُنَّ ۚ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ

(Surah al-Mumtahanah 60 : 12)

Terjemahannya: “Wahai Nabi, apabila datang kepadamu perempuan-perempuan yang beriman untuk mengadakan janji setia (*bai'ah*), bahawa mereka tiada akan menyekutukan Allah, tidak akan mencuri, tidak akan

¹³ Al-Quran Tajwid dan Terjemahan. (2012). Selangor: Humaira Bookstore Enterprise.hal.278

¹⁴ Maryam Nuruddin. (2002). *Al-Mar'ah fi Zillil Islām*. Lubnan : Dar al-Zahrā'. hal.58

¹⁵ Fadhlullah Suib. (1987). *Wanita Menurut Syariah Islam*. Kuala Lumpur : Penerbitan Saiful Azanis. hal.21-30

berzina, tidak akan membunuh anak-anaknya, tidak akan berbuat dusta yang mereka adakan antara tangan dan kaki mereka dan tidak akan menderhakai dalam urusan yang baik, maka terimalah janji setia mereka dan mohonlah ampun kepada Allah untuk mereka. Sesungguhnya Allah Maha Pengampun lagi Maha Penyayang.”¹⁶

Imam al-Bukhari meriwayatkan, Aisyah pernah memberitahu bahawa Rasulullah SAW telah menguji (keimanan) kaum perempuan beriman yang berhijrah sebagaimana ayat di atas.¹⁷ Ayat ini mengisahkan keterlibatan wanita dalam janji setia bersama perjuangan Nabi Muhammad SAW. Selain itu, Hamka dalam mentafsirkan ayat 228 dari surah al-Baqarah pula berpendapat bahawa kaum wanita memiliki hak dan kewajiban yang sama sebagaimana kaum lelaki. Wanita juga mendapat “*taklīf*” daripada Allah SWT dalam hal yang berkaitan dengan keimanan, amal soleh, ibadah, muamalat dan sebagainya. Contohnya, kaum wanita yang berbaiah bersama Rasulullah SAW sebagaimana kaum lelaki dalam peristiwa hijrah.¹⁸ Begitu juga contoh yang lain seperti penglibatan wanita dalam pentadbiran dapat dilihat melalui kemampuan yang ditonjolkan oleh Zubaidah binti Jaafar iaitu isteri Khalifah Harun Ar-Rasyid (786M-809M) dalam peristiwa menggali parit atau tali air yang dinamakan ‘*Ain Zubaidah*.¹⁹ Peristiwa tali air ini melambangkan kebijaksanaan wanita Islam dalam urusan pentadbiran dan kepimpinan ketika itu.²⁰ Oleh itu, status wanita Islam yang ditonjolkan dalam sejarah Islam harus diteliti dan menjadi contoh kepada kepimpinan wanita pada hari ini. Wanita yang berilmu mampu memberikan pandangan dan terlibat dalam peringkat pembuat keputusan.

¹⁶ Ibn Katsir (2008). Tafsir Ibn Katsir Jilid 9. Penterjemah ; M Abdul Ghoffar, Abu Ihsan al-Atsari. Jakarta : Pustaka Imam As-Syafi'i. hal.499-500.

¹⁷ Ibid. hal 500.

¹⁸ Hamka, Abdul Malik Abdul Karim Amrullah (2004) *Tafsir Al-Azhar Jilid 1*. Singapura : Pustaka Nasional Pte Ltd. hal 537.

¹⁹ Sharifah Hayati Syed Ismail. (2002). *Peranan Wanita Dalam Pemerintahan dan Kepimpinan Sesebuah Negara Islam*. Kertas Seminar Memahami Konsep dan Peranan Ulil Amr di Malaysia. Kuantan, 14-15 Oktober 2002.

²⁰ Ali Ibrahim Hassan. (1981). *Nisā 'lahunna Fī Tārikh al-Islāmi*, Kaherah : Maktabah Nahdah Misriah.hal.91-92

Sejarah juga merekodkan ramai tokoh-tokoh pejuang wanita Islam yang tidak kurang hebatnya. Dr Abdul Rahman Khalifah menyatakan dalam bukunya *Fī 'Ilmi as-Siyāsah Al-Islāmī* :

"Sejarah politik Islam tidak hanya berkisar mengenai pejuang lelaki sahaja, bahkan ia juga menceritakan penglibatan kaum wanita yang berani bersuara dan juga aktif berpolitik"²¹

Kisah-kisah dalam sejarah Islam ini menunjukkan peranan wanita yang telah dimainkan dalam kepimpinan dan politik sejak martabat dan kedudukan mereka diangkat oleh Islam. Bahkan, al-Quran telah mencatatkan penglibatan wanita dalam kepimpinan dan pemerintahan melalui kisah seorang pemimpin wanita di dalam surah an-Naml iaitu Ratu Balqis yang memerintah kerajaan Saba'.²² Kisah *Malikatus Sabā'* ini boleh memberikan panduan kepada wanita pada hari ini dalam aspek kepimpinan.

Ciri-ciri kepimpinan wanita boleh dipelajari melalui kisah ini.

Di samping itu, perbincangan mengenai kepimpinan wanita ini telah pun dibahaskan oleh para sarjana Islam. Dr Yusuf Al-Qaradawi dalam kitab *Min Fiqh ad-Daulah Fī al-Islām* cenderung mengharuskan wanita memegang jawatan kepimpinan dengan syarat-syarat tertentu. Kisah kepimpinan *Malikatus Sabā'* (Ratu Balqis) sebagai pemimpin tertinggi negara merupakan antara hujah beliau berpandangan demikian. Beliau mengambil kaedah *fiqhiyyah* dan bersandarkan kepada *fiqh al-wāqi'* iaitu wanita kini boleh menyumbang banyak kebaikan untuk negara, bahkan sesetengahnya lebih berkelayakan (dalam sesetengah aspek) berbanding lelaki. Apa yang lebih penting adalah syarat kelayakan dinilai dari sudut kemampuan yang pelbagai tanpa menjadikan jantina sebagai punca perbezaan. Justeru, wanita yang memegang jawatan dalam

²¹ Abdul Rahman Khalifah. (1989). *Fī 'Ilmi as-Siyāsah Al-Islāmī*. Mesir : Jāmiāt Iskandariah.hal.58-59

²² Rujuk ayat 23 dalam surah an-Naml.

kepimpinan politik perlu mempersiapkan diri dengan pelbagai kebolehan dan kekuatan supaya mampu menjalankan tanggungjawab mereka dengan sebaiknya.

Oleh itu, sejarah penglibatan wanita dalam kepimpinan boleh diteliti melalui kisah dalam surah an-Naml iaitu kisah *Malikatus Sabā'* yang dikenali sebagai Balqis.²³ Melalui ayat 23 surah an-Naml, aduan Hud Hud telah menjelaskan tentang sebuah kerajaan yang diperintah oleh seorang wanita iaitu ratu atau raja perempuan, dikurnia kekayaan dan mempunyai singgahsana yang agung.²⁴ Daripada kisah tersebut, dapat diketahui bahawa Ratu Balqis adalah seorang pemimpin berkualiti dan mempunyai sebuah kerajaan yang besar. Selain itu, peribadi dan jati diri wanita mulia seperti Maryam dalam surah ali-Imran dan surah Maryam²⁵ boleh menjadi contoh terbaik kepada para wanita. Pengajaran atau *'ibrah* daripada kisah-kisah wanita dalam al-Quran ini seharusnya menjadi panduan kepada wanita hari ini. Daripada landasan teori sejarah ini, dapat diteliti ciri-ciri dan sifat kepimpinan wanita itu sendiri yang boleh dijadikan contoh.

Manakala, melalui sirah Rasulullah SAW pula, dapat dilihat bagaimana baginda telah mengangkat darjat dan martabat wanita malah turut memberikan hak yang sepatutnya kepada kaum wanita. Penglibatan wanita pada zaman Rasulullah SAW dalam masyarakat dan bersama kaum muslimin menegakkan agama Allah SWT membuktikan wanita mempunyai peranan penting dalam pelbagai sektor seperti pendidikan, ekonomi, sosial dan politik. Khadijah binti Khuwailid adalah contoh

²³ AL-Hassan al-Basri berkata : "iaitu Balqis binti Syurahil, sang ratu Saba'. Ibn Juraij berkata : "Balqis binti Dzu Syarkh, dan ibunya adalah Balta'ah". Abdurrazzaq berkata, Ma'mar telah menkhabarkan kepada kami bahawa Qatadah berkata wanita itu berasal dari keluarga kerajaan dan memiliki 312 pemimpin. Ibn Katsir (2008). Tafsir Ibn Katsir Jilid 7. Penterjemah : M Abdul Ghoffar, Abu Ihsan al-Atsari. Jakarta : Pustaka Imam As-Syafi'i. hal. 15

²⁴ Al-Maraghi, Ahmad Mustaffa. (1993). *Tafsir al-Maraghi*. Terjemahan. Semarang : Toha Putra. Jilid 19, hal 245.

²⁵ Surah Maryam, ayat 16 hingga 34.

wanita terbaik dan manusia pertama di sisi Rasulullah SAW yang membenarkan kalimah Allah SWT. Penglibatan wanita dalam *bai'ah* kepada Rasulullah SAW sebagaimana ayat 12 surah al-Mumtahanah mengisahkan seorang daripada mereka datang sebagai wakil untuk bersetuju (*bai'ah*)²⁶, membuktikan kaum wanita yang berperanan bersama Rasul dalam perjuangan Islam. Selain itu, contoh tokoh politik yang lain seperti Ummu Salamah dalam peristiwa Perjanjian Hudaibiyah, yang telah memberikan pandangan dalam urusan politik serta bijak menyusun strategi juga boleh dijadikan panduan kepada kepimpinan wanita Islam.²⁷ Tokoh-tokoh wanita muslim pada zaman Rasulullah SAW menjadi contoh keimanan yang teguh, semangat yang jitu, keberanian serta kebijaksanaan.

Di samping itu, beberapa contoh wanita dalam sejarah Islam iaitu Aisyah, isteri Rasulullah SAW dan Rabi'ah Al-Adawiyah yang terkenal dalam bidang keintelektualan dan kesufian²⁸. Kebijaksanaan Asma' binti Abu Bakar juga dinyatakan sebagai contoh wanita yang terlibat dalam strategi hijrah Rasulullah SAW serta beberapa orang para sahabat dan tokoh wanita yang lain. Teladan di sebalik kisah tokoh wanita dalam sejarah Islam ini digambarkan sebagai wanita yang berilmu, berani, sifat kesungguhan dan pengorbanan serta kebijaksanaan. Selain itu, sumbangan Zainab Al-Ghazali dalam sejarah perjuangan di Mesir telah menggambarkan ciri-ciri kepimpinan wanita yang berani memimpin Kesatuan Wanita Mesir ketika itu seterusnya mengasaskan Persatuan Wanita-wanita Muslimah sekitar tahun 1937.²⁹ Sorotan sejarah

²⁶ Bukhari, Kitab Tafsir, Bab Surah al-Mumtahanah, ayat : “apabila datang kepadamu perempuan yang beriman untuk berbai'ah”, Jilid 10. hal.265.

²⁷ Abdul Halim Abu Syuqqah. (2009) *Kebebasan Wanita (Tahrir al-Mar'ah fi 'Asr al-Risalah)*. Jilid 2. Penerjemah: Farida Sulaeman. Shah Alam, Selangor : Pustaka Dini.

²⁸ Norma Dg Siame. (2012). *Kepimpinan Wanita Menurut Perspektif Islam*. Jurnal Musawa, Vol 4. No 1. Jun 2012. hal 71-81.

²⁹ Siti Zaharah, Farhah Zaidar dan Phayilah. (2014) *Sumbangan Zainab Al-Ghazali Dalam Memartabatkan Kedudukan Wanita Dalam Arena Kepimpinan Umat Islam*. Persidangan Antarabangsa Kajian Pascasiswazah di Kuala Lumpur pada 1-2 December 2014, hal 269 – 279.

perjuangan wanita sejak dari awal perkembangan Islam pada zaman Rasulullah SAW dan para sahabat seterusnya berkembang ke seluruh dunia Islam perlu diteliti dan dihayati oleh para pemimpin wanita hari ini.

Kajian tentang kepimpinan wanita telah dibahas secara ringkas oleh para sarjana Islam dan menjelaskan hak wanita berpolitik dalam Islam serta gambaran ringkas situasi politik bagi wanita masa dahulu dan kini.³⁰ Penglibatan wanita dalam politik dan beberapa peristiwa sejarah yang berkaitan turut dibahas iaitu bagaimana seseorang wanita itu menjalankan tanggungjawab sebagai pemimpin dalam parti politik serta sejauhmana kepimpinan wanita itu diterima oleh masyarakat setempat.³¹ Oleh itu, isu yang utama dalam kepimpinan wanita Islam adalah bagaimana kepimpinan wanita itu harus berperanan dan ciri-ciri pemimpin wanita yang baik menurut syariat Islam perlu dibincangkan. Secara umumnya, kepimpinan melalui teladan Nabi Muhammad SAW sebagai pemimpin yang agung perlu dihayati dan merupakan contoh terbaik. Sebagaimana Firman Allah SWT dalam Al- Quran:

لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِّمَن كَانَ يَرْجُوا اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَذَكَرَ اللَّهَ
كَثِيرًا

(Surah al-Ahzab 33 : 21)

Terjemahannya : “Sesungguhnya telah ada pada Rasulullah itu suri teladan yang baik bagimu (iaitu) bagi orang yang mengharap (rahmat) Allah dan hari Kiamat dan dia banyak menyebut Allah.”³²

³⁰ Al-Siba'i, Mustafa. (1999). *Al-Mar'ah Baina Fiqh wa al-Qānūn*. Riyadh: Maktabah al-Warraq.hal.39

³¹ Ahmad al-Kubaisi. (1980). *Al-Mar'ah Wa Siyāsah*. Lubnan : Al-Maktabah.hal.56-58

³² Ibn Katsir (2008). *Tafsir Ibn Katsir Jilid 7*. Penterjemah ; M Abdul Ghoffar, Abu Ihsan al-Atsari. Jakarta : Pustaka Imam As-Syafi'i. hal.328.

Ayat ini adalah asas tentang Rasulullah SAW sebagai contoh dalam aspek perkataan, perbuatan dan perilakunya.³³ Oleh itu, contoh terbaik dalam kepimpinan adalah Nabi Muhammad SAW itu sendiri. Menurut Al-Mawardi dalam kitabnya *Al-Ahkām al-Sultāniyyah*, kepimpinan yang baik adalah mempunyai syarat-syarat tertentu seperti adil, berilmu, sempurna pancaindera, mempunyai kemampuan berfikir, keberanian dan kekuatan serta berketurunan mulia³⁴. Dari perspektif sejarah, kepimpinan itu digambarkan sangat penting dalam masyarakat dan sesebuah masyarakat itu boleh mencapai kemajuan atau kemunduran melalui kepimpinan. Justeru, kepimpinan menjadi sesuatu yang diperlukan dalam masyarakat bermula dari unit pertama iaitu sistem kekeluargaan yang kemudiannya membentuk masyarakat seterusnya sebuah negara.³⁵ Oleh itu, kepimpinan wanita juga harus memiliki ciri-ciri kepimpinan Islam dan seterusnya menjadikan sirah wanita Muslim terdahulu sebagai contoh teladan dalam membina jati diri. Ciri-ciri wanita yang mempunyai keteguhan iman dan jati diri dapat diteliti daripada sorotan sirah para wanita dalam al-Quran dan sejarah Rasulullah SAW.

Di samping itu, beberapa hujah para ulama' terdahulu dan mutakhir dikemukakan secara pro dan kontra dalam perbahasan isu kepimpinan wanita. Secara umumnya, Islam membenarkan penyertaan wanita dalam politik dan kepimpinan, dan boleh dipilih menjadi anggota majlis perwakilan rakyat.³⁶ Keharusan untuk memegang jawatan tidak bermakna wanita itu memiliki kuasa mutlak dan bertanggungjawab pada semua perkara. Tanggungjawab itu ditanggung secara kolektif dengan anggota lain

³³ Ibid. hal. 328.

³⁴ Al-Mawardi. (1973). *Al-Ahkām al-Sultāniyyah wal Wilāyāt al-Dīniyyah*. Kairo: Mustafa al-Bab al-Halabi. hal.51

³⁵ Mustaffa Suhaimi. (1993). *Kelayakan Pemimpin Menurut Al-Quran*. Kuala Lumpur : Utusan Melayu. hal.48.

³⁶ Zulqarnain Hassan & Mohamad Zaidi Abdul Rahman. (2008). *Wanita Sebagai Calon Pilihan raya: Suatu Perbahasan dari Sudut Siyāsah Syar'iyah*. Kuala Lumpur : Utusan Publications & Distributors.

(yang juga terdiri daripada kaum lelaki) dalam kabinet ataupun dengan semua pegawai kementerian tersebut. Hak wanita untuk memegang tampuk kepimpinan dalam ruang lingkup yang dibenarkan serta berpandukan kepada dalil al-Quran sebagaimana yang telah tercatat dalam ayat 71 surah at-Taubah, ayat 104 surah ali-Imran dan ayat 30 surah al-Baqarah. Seluruh manusia adalah pemimpin (khalifah) sebagaimana yang dinyatakan dalam ayat 62 surah an-Naml.³⁷ Di samping itu, wanita Islam perlu mempunyai ciri-ciri tertentu untuk melayakkan diri memegang sesuatu jawatan dalam kepimpinan.

Di Malaysia, isu kepimpinan wanita khususnya dalam bidang politik terus dibincangkan dari pelbagai perspektif dan pandangan para ilmuan dan penyelidik. Wanita di Malaysia telah menjadi penyumbang pertumbuhan ekonomi negara sejak kemerdekaan negara pada tahun 1957.³⁸ Penyertaan wanita dalam proses pembangunan ekonomi negara seperti penglibatan wanita dalam tenaga buruh, peluang pendidikan serta penguatkuasaan undang-undang telah bermula sejak Rancangan Malaysia Keenam yang juga menjadi pemangkin kepada peningkatan status wanita. Selain itu, penggubalan Dasar Wanita Negara pada tahun 1990 merupakan titik permulaan pengiktirafan kerajaan terhadap wanita sebagai sumber pembangunan negara. Malah, sejarah Malaysia mencatatkan penglibatan wanita dalam bidang politik telah bermula sejak 1930-an lagi.³⁹ Justeru, kepimpinan wanita bukanlah suatu fenomena yang baru di negara ini.

³⁷ HAMKA (2017) *Tafsir al-Azhar Juzuk 1*. Selangor: PTS Publication Sdn. Bhd. Hal.201-207

³⁸ Haryana Rozana. (2015). *Dilema Wanita Berpendidikan Tinggi : Faktor-Faktor Wanita Berhenti Bekerja*. Jurnal Sarjana, Vol.30, No. 1, Jun 2015, hal. 99-117

³⁹ Mazianah Abdul Muin. (1996). *Wanita Melayu dan Kegiatan Sosial*. Jabatan Sejarah. Kuala Lumpur : Universiti Malaya. hal.

Beberapa kajian kepimpinan wanita di Malaysia telah tertumpu kepada tokoh-tokoh pemimpin wanita dalam sejarah tanah air. Sebagai contoh penulisan Azizah Mokhzani tentang Tan Sri Fatimah Hashim, merupakan tokoh wanita pertama Malaysia yang menjadi menteri kabinet iaitu Menteri Kebajikan Am. Tunku Abdul Rahman Putra Al-Haj juga telah memberikan pandangan baginda pada 9 Mac 1990 :

".....Tan Sri Fatimah mempunyai disiplin. Beliau jujur dan kuat bekerja. Beliau orang berpengalaman, tahu mengatur langkah dan tahu ke arah mana hendak dibawa Pergerakan Kaum Ibu UMNO. Ini penting kerana dengan demikian kita boleh meletakkan kepercayaan kepada beliau untuk kebaikan parti dan negara."⁴⁰

Dari sudut pandang yang berbeza, Siti Zafrina berpendapat, gejala aktif kepimpinan wanita dalam arena politik kini adalah pengaruh dari Barat yang mengalami diskriminasi sehingga wujudnya satu gerakan yang menuntut hak persamaan yang dikenali sebagai *feminisme*.⁴¹ Gerakan ini timbul kesan dari budaya masyarakat Barat yang memandang rendah wanita.⁴² Ideologi gerakan ini telah membina sebuah keyakinan bahawa "tiada perbezaan antara lelaki dan wanita, sekalipun secara semula jadi".⁴³ *Feminisme* menurut *The New Encyclopedia Britannica* adalah :

"the belief, largely originating in the West, in the social, economy and political equality of the sexes, represented worldwide by various institutions committed to activity on behalf of women's rights and interests"

Gerakan ini pada mulanya adalah usaha sekumpulan wanita Barat yang kemudian menjadi kajian akademik, seterusnya diiktiraf Persatuan Bangsa-bangsa melalui *Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against*

⁴⁰ Azizah Mokhzani. (1990). *Fatimah Srikandi Sumber Inspirasi*. Kuala Lumpur : Majlis Kebangsaan Pertubuhan Wanita-wanita Malaysia.

⁴¹ Siti Zafrina Mohd Zahari (2013). *Analisis Pensejarahan Penyertaan Calon Wanita Muslim Dalam Pilihan raya Umum Dari Tahun 1959-2008 Di Semenanjung Malaysia*. Tesis Master. Universiti Malaya.

⁴² Muhammad Ariffin Ismail. (2012). *Gerakan Feminisme, Persamaan Gender dan Pemahaman Agama*. Panel Jawatankuasa Pemikir Pejabat Mufti Wilayah Persekutuan.

⁴³ Zulkifli Dahalan. (2009). *Sejarah Pemikiran dan Tamadun Islam*. Shah Alam : Pusat Penerbitan Universiti (UPENA) hal 340.

Women (CEDAW)⁴⁴ dimana telah menjadi asas perjuangan kumpulan mereka. Usaha untuk melawan arus *feminisme* ini hendaklah bermula daripada pembentukan peribadi muslimah sebagai seorang wanita Muslim dengan ajaran Islam yang sebenar.⁴⁵ Oleh itu, faktor keimanan dan jati diri wanita muslim yang sebenar dapat menjamin kesejahteraan generasi dan masa depan.

Dari perspektif Islam, tiada istilah yang tepat untuk menggambarkan atau menjelaskan makna sebenar tentang istilah *gender*.⁴⁶ Dalam situasi ini, bukan bermakna tiada sebarang persoalan *gender* dalam kalangan masyarakat Muslim.⁴⁷ Sesetengah pandangan yang mengatakan bahawa Islam berlaku zalim kepada wanita dan menghalang kebebasan serta kebolehan wanita adalah tidak wajar. Sedangkan kita perlu membezakan antara ajaran sebenar syariat Islam dengan praktis atau amalan umat Islam dalam masyarakat yang kemudian menjadi budaya dalam kalangan mereka.

Peranan dan tanggungjawab yang berbeza bukan menunjukkan ketidakadilan terhadap wanita malah ia menunjukkan keindahan ciptaan Allah SWT yang pelbagai dan saling lengkap-melengkapi antara satu sama lain. Namun, praktis atau amalan penerapan ajaran Islam dalam kalangan umat Islam menunjukkan realiti yang berbeza dengan apa yang telah digariskan oleh Allah SWT di dalam al-Quran. Gerakan yang

⁴⁴ *Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women (CEDAW)* atau Konvensyen Penghapusan Segala Bentuk Diskriminasi Terhadap Wanita telah diluluskan oleh Perhimpunan Agung Pertubuhan Bangsa-Bangsa Bersatu (PBB) pada 18 Disember 1979 dan berkuatkuasa mulai 3 September 1981 bagi menghapuskan sebarang diskriminasi dan keganasan terhadap wanita. Terdapat 30 artikel di dalam CEDAW termasuk berkaitan Jaminan Pembangunan dan Kemajuan Wanita Yang Penuh, Politik, Pendidikan, Pekerjaan, ekonomi, keluarga dan lain-lain. Walaubagaimanapun terdapat beberapa artikel yang menjadi isu kerana bercanggah dengan nilai budaya dan agama. Malaysia menyatakan di dalam laporan asal dan laporan berkala negara, reservasi tentang beberapa artikel CEDAW adalah kerana ia bercanggah dengan peruntukan undang-undang Syariah Islam yang diperuntukkan dibawah Perlembagaan Persekutuan Malaysia.

⁴⁵ Norsaleha Mohd Salleh. (2015). Penolakan Terhadap Agenda Feminisme dan Liberalisme di Malaysia. *Seminar Antarabangsa Akidah, Dakwah dan Syariah, Kuala Lumpur*. 12-13 Oktober 2015.

⁴⁶ *Women's Studies Encyclopedia* menjelaskan bahawa gender adalah konsep budaya yang membezakan peranan, perilaku, cara fikir dan emosi antara lelaki dan perempuan yang berkembang di kalangan masyarakat. Secara ringkasnya pengertian gender berbeza dengan jantina. Gender merupakan hasil binaan sosial yang melalui proses yang panjang dan bersifat relatif.

⁴⁷ Mohd Mohd Anuar Ramli. (2012). Konsep Gender : Satu Pentakrifan. *Jurnal Fiqh*. No. 9, hal.137-162. Kuala Lumpur : Universiti Malaya.

membawa slogan kebebasan dan kesamarataan *gender* ini boleh mempengaruhi wanita Islam yang lemah pengetahuan agama serta pegangan akidah.⁴⁸ Faktor kemunculan pandangan yang kurang adil dalam persoalan *gender* adalah akibat salah faham pandangan umat tentang penciptaan Hawa, pandangan tekstual yang berlebihan terhadap ayat al-Quran, historis-sosiologis⁴⁹, faktor sumber tenaga manusia dan wujudnya budaya yang kurang adil terhadap wanita dalam masyarakat.⁵⁰ Justeru, kefahaman yang jelas tentang tafsiran al-Quran serta Hadith-hadith Rasulullah SAW perlu diterapkan supaya mewujudkan keharmonian, keseimbangan dan kesederhanaan dalam masyarakat.

Manakala di Malaysia, wanita telah pun mempunyai posisi yang penting dalam lipatan sejarah perjuangan kemerdekaan. Bahkan, wanita tidak terkecuali memainkan peranan utama di dalam politik. Penglibatan wanita Islam dalam kepimpinan dan politik di Malaysia bermula sejak kebangkitan perjuangan menuntut kemerdekaan. Pilihan raya pertama (pilihan raya tempatan) di Malaysia adalah pada tahun 1955 di George Town, Pulau Pinang yang telah berlaku sebelum Tanah Melayu mencapai kemerdekaan. Penyertaan wanita sebagai calon pilihan raya telah wujud pada pilihan raya yang pertama iaitu pada 19 Ogos 1959. Namun, tidak semua tempat atau negeri ketika itu meletakkan calon wanita.⁵¹ Sejarah kepimpinan wanita di Malaysia akan dihuraikan dalam bab dua dan secara khusus tentang kajian ini di bab tiga dan empat.

⁴⁸ Norsaleha Mohd Salleh. (2015). *Penolakan Terhadap Agenda Feminisme Dan Liberalisme Di Malaysia* dalam Seminar Antarabangsa Akidah, Dakwah Dan Syariah 2015, Kuala Lumpur, 12-13 Oktober 2015.

⁴⁹ Secara historis-sosiologis-pembahagian kerja lelaki dan wanita ditempatkan dalam kontes perkembangan masyarakat, antara yang hidup nomad, yang bersifat pertanian atau industri, tentu mempunyai cara yang berbeza.

⁵⁰ Zulkifli Mohd Yusoff, Anuar Rafiq. (2007). *Isu-isu Gender : Perspektif Ulama' Al-Azhar*. Petaling Jaya, Selangor : Intel Multimedia and Publication.

⁵¹ Siti Zafrina Mohd Zahari. (2013). *Analisis Pensejarahan Penyertaan Calon Wanita Muslim Dalam Pilihan raya Umum Dari Tahun 1959-2008 Di Semenanjung Malaysia*. Tesis Master. Universiti Malaya.

Dalam kajian ini, persoalan kepimpinan wanita menjurus kepada kepimpinan wanita dalam parti politik khususnya dalam Parti Islam Se-Malaysia (PAS).

Penglibatan kaum wanita dalam Parti Islam Se-Malaysia (PAS) bermula sejak awal penubuhan parti itu, iaitu ketika Mesyuarat Agung PAS kali pertama.⁵² Ustaz Zabidi bin Haji Ali telah mengemukakan cadangan untuk menubuhkan Dewan Muslimat PAS dalam Mesyuarat Agung PAS pada tarikh 3 April 1952.⁵³ Namun, idea penubuhan sayap wanita PAS ini telah pun dicetus sebelum itu lagi, di mana sumber-sumber PAS mendedahkan kepada media tentang rancangan mewujudkan sayap kaum ibu ini pada 30 Januari 1952.⁵⁴ Dewan Muslimat yang ditubuhkan sebagai sebuah lajnah (biro) pada peringkat awal ini diketuai oleh Syarifah Rahmah Syed Ahmad al-Mashoor.⁵⁵ Syarifah Rahmah ketika itu merupakan Ahli Jawatankuasa PAS Cawangan

Peruntukan di bawah “Aturan dan Peraturan Kecil Dewan Muslimat PAS” telah dirangka untuk membolehkan Dewan Muslimat bergiat secara sah dan tersusun, dan peruntukan ini telah disahkan oleh Jawatankuasa Agung PAS.⁵⁶ Walaupun bilangan wanita PAS ketika itu sedikit, namun wanita dilihat sebagai tenaga utama yang penting dalam meneruskan perjuangan parti tersebut. Wanita PAS juga sinonim dengan panggilan “muslimat” sempena nama Dewan Muslimat PAS yang bermaksud wanita Islam.

⁵² Halwa Perjuangan, Lajnah Penerangan dan Hal Ehwal Luar Dewan Muslimat PAS (Pusat) dengan kerjasama Lajnah Penyelidikan dan Pembangunan, Dewan Muslimat PAS Pusat (2001). Selangor : Trans Creation (M) Sdn. Bhd. hal.5

⁵³ Merupakan Ahli Jawatankuasa Agung PAS ketika itu dan berasal dari Seberang Perai.

⁵⁴ PAS akan membentuk Cawangan Kaum Ibunya. (30 Januari 1952). *Warta Negara*, hal 10-12.

⁵⁵ Syarifah Rahmah merupakan isteri kepada Syed Alwi bin Syed Sheikh Al-Hadi ; Mohd Fadhli Ghani. (2016). *Sejarah PAS 1951-1957 Membina Jiwa Merdeka*. Kuala Lumpur : Penerbitan Harakah. hal 491.

⁵⁶ Jabatan Arkib Dewan Muslimat PAS Pusat. (2006) *Srikandi Mata Rantai Perjuangan*. Kuala Lumpur : Dewan Muslimat PAS Pusat. hal. 32

PAS telah menunjukkan sikap keterbukaannya apabila membenarkan penglibatan wanita sebagai wakil rakyat pada tahun 1959. Pada pilihan raya pertama di negeri Terengganu, PAS telah mencalonkan Khadijah Sidek untuk mewakili parti itu dalam Pilihan Raya Umum menerusi kerusi Parlimen.⁵⁷ Dan beliau telah memenangi kerusi tersebut iaitu DUN Dungun ketika itu. Selepas itu, penglibatan dan peranan muslimat dalam PAS mula berkembang di Terengganu selari dengan penubuhan Dewan Muslimat PAS Pusat. Selepas PAS memenangi pilihan raya pertama iaitu pada tahun 1959, kerajaan PAS berjaya ditubuhkan pada 29 Jun 1959. PAS telah melantik Haji Mohd Daud Abd Samad sebagai Menteri Besar Negeri Terengganu. Isteri Menteri Besar Terengganu, Hajjah Fatimah binti Ismail secara tidak langsung turut terlibat dalam penubuhan peringkat awal penubuhan Dewan Muslimat Negeri. Dewan Muslimat PAS peringkat negeri Terengganu telah ditubuhkan secara rasmi pada tahun 1973 dan Hajjah Fatimah binti Ismail dilantik menjadi ketua muslimat sehingga tahun 1989.⁵⁸ Kepimpinan muslimat PAS Negeri Terengganu terus berkembang sehingga ke hari ini.

Pada pilihan raya kesepuluh tahun 1999, PAS telah berjaya memperoleh 28 kerusi Dewan Undangan Negeri daripada 32 kerusi yang dipertandingkan di Negeri Terengganu.⁵⁹ Kemenangan ini telah membolehkan PAS membentuk Kerajaan Negeri. Namun, tiada calon wanita yang menyertai pilihan raya umum ketika itu. Berhadapan dengan fenomena ini, persoalan sejauhmana kepimpinan muslimat PAS berperanan dan

⁵⁷ Mohd Soud Said. (1999). *Sejarah Dewan Muslimat PAS dan Sumbangannya Dalam Politik Malaysia : Suatu Kajian di Kuala Terengganu*. Tesis Sarjana Jabatan Usuluddin & Sejarah, Akademi Pengajian Islam. Kuala Lumpur : Universiti Malaya. hal. 19

⁵⁸ ibid. hal. 21 ; Abu Bakar Abdullah. (2006). *50 Tahun PAS Terengganu 1956 – 2006*. Terengganu : Badan Perhubungan PAS Negeri Terengganu. hal 27

⁵⁹ Almanak Keputusan Pilihan Raya Umum Parlimen & Dewan Undangan Negeri 1959-2004 dan Keputusan Pilihan Raya Umum tahun 1999 dimuat turun dari http://semak.spr.gov.my/spr/laporan/5_KedudukanAkhir.php

memberi sumbangan dalam parti serta pentadbiran kerajaan negeri akan dihuraikan dalam bab tiga dan empat.

1.3 Pernyataan Masalah

Salah faham masyarakat tentang wanita dalam kepimpinan dan politik menyebabkan mereka lebih prihatin terhadap nasib diri sehingga lahirnya gerakan *feminisme*.⁶⁰ Gerakan *feminisme* yang dimaksudkan adalah perjuangan golongan wanita yang menuntut hak dan kebebasan yang lebih banyak dan dapat mengatasi lelaki⁶¹ dan perjuangan wanita ini akan berterusan sehingga hak dan kedudukan mereka diberikan sama dengan manusia lain. Apa yang telah berlaku dalam lipatan sejarah masyarakat bukan menggambarkan teori atau hukum dalam syariat Islam kerana praktis atau amalan umat mungkin berbeza dan mungkin disalah tafsir. Isu kepimpinan wanita ini telah banyak dibahasakan oleh para ilmuwan Islam dan barat. Justeru, penyelidik berpendapat kajian sejarah kepimpinan wanita ini harus diketengahkan dalam masyarakat bagi memastikan kepimpinan wanita Islam yang diamalkan mengikut Islam seterusnya menjamin kesejahteraan ummah sejagat. Penyelidikan dan penulisan sejarah tentang kepimpinan wanita juga harus diperbanyakkan, lebih-lebih lagi berkaitan aspek kepimpinan wanita dalam politik. Justeru, penyelidik terpanggil untuk menjalankan kajian sejarah berkaitan kepimpinan wanita dalam politik.

Kebanyakan penulisan dan kajian memperakui al-Quran dan As-Sunnah adalah asas dan sumber utama kepimpinan Islam.⁶² Dan kepimpinan contoh adalah dari nilai-

⁶⁰ Mohamad Hafeezi Abdullah, Yuzairy Rozaidi Rohaizan & Kamarul Azmi Jasmi. (2012). *Wanita dan Politik* dalam Seminar Tamadun 2012 di Dewan Marbawy, Fakulti Tamadun Islam, Universiti Teknologi Malaysia pada 21 April 2012. hal 129-145.

⁶¹ Norsaleha Mohd Salleh. (2015) *Penolakan Terhadap Agenda Feminisme dan Liberalisme di Malaysia*. Seminar Antarabangsa Akidah, Dakwah dan Syariah, Kuala Lumpur. 12-13 Oktober 2015.

⁶² Ezad Azraai Jamsari, Mujani, W. K., Ya'akub, N. I., Abdul Hamid, H., Wan Yusoff, W. M., Mohd. Suradi, N. R., etc (2012). *The basis of leadership in Islam*. Advances in Natural and Applied Sciences, 6(8) : 1399-1404.

nilai dan gaya kepimpinan Rasulullah SAW yang sepatutnya menjadi rujukan para pemimpin muslim.⁶³ Menurut kajian yang telah dilakukan terhadap surah an-Naml, kesimpulan yang dapat dibuat berkaitan kepimpinan wanita adalah bahawa kepimpinan wanita bukanlah sesuatu yang melanggar aturan Allah SWT.⁶⁴ Malah kepimpinan Balqis dalam surah an-Naml boleh diteliti sebagai contoh kebijaksanaan kepimpinan wanita. Oleh itu, penyelidikan melihat adalah penting untuk menjadikan al-Quran dan perjalanan Rasulullah SAW sebagai sumber kepada teori dan konsep kepimpinan wanita itu sendiri. Walaupun tiada nas yang jelas berkaitan kepimpinan wanita dalam Islam, namun terdapat pelbagai perbincangan dari sudut hukum fiqh dan syariah Islam tentang kepimpinan wanita. Berhadapan dengan fenomena ini, satu persoalan timbul sejauh mana kepimpinan wanita pada hari ini mengikut landasan syariat Islam. Justeru, suatu kajian tentang amalan umat Islam berkaitan kepimpinan wanita ini harus dijalankan bagi melihat sejauh mana masyarakat hari ini melaksanakan syariat Islam.

Politik merupakan antara sektor yang berkait dengan aspek kepimpinan.⁶⁵ Masalah kepimpinan sentiasa menjadi faktor utama dalam proses sejarah politik. Sejarah yang mempunyai unsur-unsur politik lebih mengutamakan peranan dan sumbangan tokoh-tokoh (pemimpin) sebagai faktor penentu jalan sejarah dan mereka inilah yang dijadikan sebagai pelaku dalam sejarah. Maka, wanita Melayu Islam yang terlibat dalam politik sudah pasti terdedah dengan kepimpinan atau menjadi pemimpin. Keterlibatan wanita Islam dalam parti politik dan kepimpinan kelihatan agak kurang di kalangan masyarakat pantai timur, khususnya di negeri Terengganu. Kenyataan ini

⁶³ Ismail Ibrahim. (1999). *Etika Kepimpinan Dalam Islam*. Seminar Kepimpinan Islam Serantau Akademi Pengajian Islam Universiti Malaya, 14 & 15 Jun 1999.

⁶⁴ Suharno. (2012). *Kepimpinan Wanita Dalam Surah Al-Naml : Analisis dalam Perspektif Gender*. Jurnal Musawa, Vol. 4, No. 1, Jun 2012: 83-92.

⁶⁵ Siti Zafrina Mohd Zahari. (2013). *Analisis Pensejarahan Penyertaan Calon Wanita Muslim Dalam Pilihan raya Umum Dari Tahun 1959-2008 Di Semenanjung Malaysia*. Kuala Lumpur Universiti Malaya.

berdasarkan statistik penglibatan wanita sebagai calon pilihan raya umum di negeri Terengganu. Begitu juga berdasarkan fakta bahawa tiada wanita dilantik menjadi exco kerajaan Negeri Terengganu pada tahun 1999 hingga 2004. Oleh itu, kajian ini bertitik tolak dari isu di mana status dan kedudukan wanita dalam kerajaan Negeri Terengganu ketika itu.

Fenomena penyertaan wanita dalam kepimpinan politik di Malaysia merupakan suatu perkara yang biasa. Walaupun wanita Melayu menyokong penglibatan wanita dalam politik namun ramai pula yang menganggap bahawa wanita tidak sesuai memegang jawatan yang tinggi jika terdapat lelaki (calon pilihan raya).⁶⁶ Selain itu, punca kekurangan wanita di peringkat membuat keputusan adalah kurang motivasi dan keyakinan untuk menerima cabaran, masalah struktur dan amalan organisasi seperti tiadanya polisi berkaitan wanita serta persepsi masyarakat terhadap wanita.⁶⁷ PAS tidak pernah menghalang wanita untuk menjadi pemimpin dalam parti mahupun di lapangan masyarakat, namun kajian menunjukkan terdapat unsur-unsur ketidakseimbangan kuasa dalam politik PAS.⁶⁸ Walaupun terdapat beberapa kajian kes dan pandangan yang berbeza mengenai isu kepimpinan wanita Islam dalam politik ini, Parti Islam Se-Malaysia (PAS) telah mencatat sejarah apabila mencalonkan wanita dalam pilihan raya umum di negeri Terengganu. Khadijah Sidek telah menjadi calon PAS yang pertama menang pilihan raya di Parlimen Dungun melawan Parti Perikatan pada tahun 1959.⁶⁹ Namun begitu, setelah tahun 1959 dengan melalui beberapa siri pilihan raya umum sehingga 2008, tiada lagi calon di kalangan wanita dari PAS

⁶⁶ Nor Rafidah Saidon, Sity Daud, Mohd Samsudin (2017). Penglibatan Politik: Pemerkasaan Kepimpinan Wanita Di Malaysia 1980-2013. *Jurnal Sains Sosial dan Kemanusiaan*. Vol. 12, No. 1 (2017) 137-150.

⁶⁷ Jasbir, K.S Singh. (1999). *Status & Role of Women in Positions of Leadership in Institution*. Petaling Jaya : Intel Multimedia & Publication. hal. 23-24.

⁶⁸ Zaireeni Azmi. (2001). *Gender dan Politik : Kajian Kes ke Atas Wanita UMNO dan PAS di Terengganu dan Selangor*. Kuala Lumpur : Universiti Malaya. hal.89

⁶⁹ Wan Hashim. (1995). *Memoir Khadijah Sidek, Puteri Kesatria Bangsa*. Bangi : Universiti Kebangsaan Malaysia. Hal.56

dicalonkan dalam Pilihan Raya Umum di Terengganu. Maka, kajian ini bertitik tolak daripada isu yang berkaitan dengan permasalahan ini seterusnya mengungkap situasi sebenar yang berlaku khususnya pada tahun 1999 hingga 2004 yang masih belum diteliti oleh penyelidik sebelum ini.

Peranan wanita sebagai agen sosialisasi politik (dalam konteks parti politik) yang merangkumi peranan wanita UMNO dan wanita PAS sekitar tahun 1974 ketika dua parti tersebut bergabung masih terhad.⁷⁰ Manakala perbandingan perjuangan wanita UMNO dan PAS menunjukkan tiada perbezaan yang ketara antara keduanya kerana mereka merupakan sayap parti dan berjuang atas dasar yang diperjuangkan oleh parti masing-masing.⁷¹ Terdapat beberapa kajian yang menyentuh beberapa aspek lain seperti penemuan tentang kurang keberkesanan kepimpinan muslimat Parti Islam Se-Malaysia (PAS) di dalam politik⁷² di sokong oleh kajian yang dibuat Nik Mayani mengenai peranan Dewan Muslimat PAS di Terengganu.⁷³ Namun, kajian-kajian tersebut dilihat terdapat beberapa kekurangan maklumat daripada sumber-sumber primer dari dalam parti itu sendiri. Oleh itu, dalam kajian ini, penulis telah berusaha mendalami kajian dari dalam parti dan memperolehi sumber-sumber primer dari dokumen asal dan individu dari dalam parti tersebut untuk melengkapkan analisa sejarah kepimpinan muslimat PAS di Negeri Terengganu.

⁷⁰ Azizah A.Rahman. (1974). *Peranan Wanita Dalam Politik dan Agama di Kubang Pasu*, Latihan Ilmiah. Kuala Lumpur : Universiti Malaya.

⁷¹ Abdul Akhir Bakar. (1995). *Partisipasi Wanita Dalam Senario Politik di Malaysia : Satu Kajian Menurut Perspektif Islam*. Latihan Ilmiah, Kuala Lumpur : Universiti Malaya.

⁷² Hamidah Mohamad. (1993). *Penglibatan Wanita Islam Di Dalam Parti-parti Politik di Kawasan Parlimen Kota Bharu*. Latihan Ilmiah, Kuala Lumpur : Universiti Malaya.

⁷³ Nik Mayani Nik Wan Ku. (1995). *Dewan Muslimat Parti Islam Semalaysia (PAS) Terengganu: Sumbangannya Terhadap Pembangunan Ummah*. Latihan Ilmiah. Universiti Malaya : Kuala Lumpur.

Kedudukan wanita Muslim dalam arena politik tanah air masih dipinggirkan terutamanya dari aspek pencalonan dalam pilihan raya umum.⁷⁴ Justeru, penyelidik berpendapat kajian-kajian seumpama ini perlu lebih giat dilakukan supaya memberi kesedaran khususnya kepada kaum wanita untuk memberi impak yang positif di arena politik Malaysia. Selain itu, salah satu faktor yang telah menyekat pemeraksanaan penyertaan wanita dalam kepimpinan politik di Malaysia adalah interpretasi agama yang merujuk kepada kenyataan yang selalu digunakan iaitu wanita tidak boleh menjadi pemimpin. Situasi ini sering kali ada dalam kalangan parti-parti politik di Malaysia terutamanya PAS.⁷⁵ Latar belakang disiplin pengajian kepemimpinan PAS yang majoritinya datang dari aliran agama menyebabkan wanita tidak dibenarkan menjadi calon pilihan raya, sebaliknya hanya dibenarkan menjadi ahli Dewan Negara yang dilantik, dengan hujah bagi memelihara kehormatan wanita.⁷⁶ Justeru, sejauh mana status dan kedudukan kepimpinan wanita dalam PAS perlu dikaji bagi menjawab persoalan yang timbul.

Pada pilihan raya umum 1995, seramai 57 calon wanita bertanding untuk kerusi Parlimen dan Dewan Undangan Negeri. Daripada jumlah itu, 38 calon BN, 11 daripada Parti Melayu Semangat 46, tujuh mewakili DAP dan satu daripada Parti Bersatu Sabah. Manakala PAS tidak menghantar calon wanita kerana berpendapat suasana pilihan raya di negara ini tidak sesuai untuk golongan itu turut serta.⁷⁷ Bagi negeri Terengganu pula, Presiden PAS ketika itu berkata, calon wanita tidak akan diletakkan kerana tidak menerima permohonan daripada Dewan Muslimat PAS negeri.⁷⁸ Faktor calon wanita

⁷⁴ Siti Zafrina Mohd Zahari (2013), *Analisis Pensejarahan Penyertaan Calon Wanita Muslim Dalam Pilihan raya Umum Dari Tahun 1959-2008 Di Semenanjung Malaysia*, Universiti Malaya.

⁷⁵ Sharifah Shahirah Syed Syekh (2010). *Pemeraksanaan Representasi Politik Wanita di Malaysia : Analisis Pilihan Raya Umum ke-12*. The Journal Of Administrative Science. Vol 7, hal 11-37.

⁷⁶ Arkib Utusan Malaysia : 11/10/2000 dari laman web <http://ww1.utusan.com.my/utusan>

⁷⁷ Arkib Utusan Malaysia 23/11/1999 <http://ww1.utusan.com.my/utusan>

⁷⁸ Arkib Utusan Malaysia 4 Mac 2004

ini dilihat menjadi isu besar dalam parti tersebut. Oleh itu, penyelidik akan mengkaji kedudukan sebenar kepimpinan muslimat PAS di Negeri Terengganu bagi menjawab persoalan ini.

Pada 30 Disember 2001, keputusan telah dibuat melalui mesyuarat Majlis Syura Ulama' PAS iaitu :

"Mesyuarat Majlis Syura Ulama' PAS pada 15 Syawal 1422 bersamaan 30 Disember 2001 telah mengambil keputusan untuk bersetuju mengekalkan amalan PAS sebelum ini iaitu mengharuskan muslimat menjadi calon di dalam mana-mana pilihan raya dengan tertakluk kepada syarat-syarat tertentu."⁷⁹

Isu ini mula dibahaskan setelah PAS tidak lagi melibatkan muslimat sebagai calon pilihan raya umum di negeri Terengganu sejak pilihan raya umum kedua hingga pilihan raya pada tahun 2008, iaitu pilihan raya umum ke-13. Sehingga pada pilihan raya yang ke-13 (pada tahun 2013), barulah sekali lagi PAS meletakkan calon muslimat di kawasan Besut iaitu di Dun Kuala Besut. Napisah Ismail yang juga merupakan Ketua Dewan Muslimat PAS Kawasan Besut telah dipilih oleh parti untuk menjadi calon Dun tersebut ketika itu.⁸⁰ Namun, menurut Presiden PAS, langkah PAS meletakkan calon wanita pada pilihan raya umum bukan satu baru kerana setiap kali pilihan raya parti itu berbuat demikian kecuali pada pilihan raya umum 1978 hingga 1999.⁸¹ Selain itu, Muslimat PAS yang dilihat tidak menonjol dan kurang memberi respon tentang isu - isu semasa menyebabkan muslimat PAS dianggap tidak menerima layanan yang sewajarnya daripada pimpinan parti PAS.⁸² Oleh yang demikian, kajian tentang sejarah kepimpinan muslimat PAS ini harus dijalankan khususnya untuk mengetahui status dan

⁷⁹ Dato' Haji Harun Taib, Muslimat Pembangun Ummah, Lajnah Tarbiyah dan Perkaderan PAS Negeri Terengganu, 2015.

⁸⁰ BN PAS umum calon Kuala Besut 9/07/2013 dari laman web www.astroawani.com/berita-malaysia

⁸¹ Arkib Utusan Malaysia. 04/03/2004 - Kuala Terengganu dari laman web <http://www.utusan.com.my/>

⁸² "Mengapa Dr Lo' Lo' Kritik PAS", Al-Wasilah Julai 2000, hal.29-33.

kedudukan muslimat PAS ketika tahun 1999 hingga 2004 di mana PAS menerajui Kerajaan Negeri dalam situasi di mana tiada calon wanita yang bertanding.

Selain itu, sebagai sebuah parti politik Islam yang memperjuangkan nilai-nilai Islam dan dasar daripada al-Quran dan Sunnah⁸³, sudah tentu amalan dan aktiviti yang telah dirancang dan dijalankan harus bertepatan dengan syariat Islam. Oleh itu, analisis perlu dilakukan berkaitan kepimpinan muslimat yang dilantik melalui muktamar dalam PAS dari perspektif Islam seperti mana yang telah mereka tetapkan dalam dasar perlembagaan parti. Di samping itu, bahan penulisan dan dokumentasi berkaitan kegiatan Dewan Muslimat PAS Negeri Terengganu masih kurang.⁸⁴ Kajian ini telah menggunakan pelbagai sumber termasuk mencari dan menemubual tokoh-tokoh kepimpinan muslimat PAS yang pernah memegang jawatan dalam tempoh tahun 1999 sehingga 2004 yang masih ada kini. Di samping itu, penyelidik telah berusaha mendapatkan dokumen-dokumen serta rakaman video sekitar tahun 1999 sehingga 2004 bagi menjawab persoalan-persoalan kajian ini.

Oleh itu, dalam kajian ini penyelidik menganalisis status, gerak kerja, sumbangan serta pengaruh kepimpinan yang wujud dalam kalangan muslimat PAS dan beberapa orang tokoh di kalangan mereka. Konsep dan ciri-ciri kepimpinan ini boleh dikaitkan dengan teori kepimpinan wanita muslim yang dicungkil daripada penglibatan wanita dalam sorotan sejarah Islam. Kajian ini membincangkan bagaimana muslimat PAS Terengganu (pada tahun 1999 hingga 2004) menggunakan peluang setelah PAS menjadi peneraju kepada Kerajaan Negeri bagi membuktikan keberkesanan

⁸³ Lihat Perlembagaan PAS, pindaan 2001.

⁸⁴ Mohd Soud Said. (1999). Sejarah Dewan Muslimat PAS dan Sumbangannya Dalam Politik Malaysia : Satu Kajian Di Kuala Terengganu, Universiti Malaya, Kuala Lumpur.hal.45

kepimpinan mereka. Bagi meneroka dan mengupas isu kepimpinan Muslimat PAS Negeri Terengganu, empat objektif digariskan dalam kajian ini yang mana setiap satunya berkesinambungan antara satu sama lain.

1.4 Objektif Kajian

- 1.4.1 Mengkaji status dan gerak kerja kepimpinan muslimat dalam organisasi PAS Negeri Terengganu pada tahun 1999 hingga tahun 2004.
- 1.4.2 Mengkaji status dan gerak kerja kepimpinan muslimat dalam pentadbiran kerajaan Negeri Terengganu pada tahun 1999 hingga tahun 2004.
- 1.4.3 Menganalisis sumbangan tokoh-tokoh kepimpinan Dewan Muslimat PAS Negeri Terengganu kepada parti, kerajaan negeri dan masyarakat khususnya pada tahun 1999 hingga 2004.
- 1.4.4 Menganalisis pengaruh kepimpinan muslimat dalam organisasi PAS dan pentadbiran kerajaan Negeri Terengganu pada tahun 1999 hingga tahun 2004.

1.5 Soalan Kajian

- 1.5.1 Apakah status dan gerak kerja kepimpinan muslimat dalam organisasi PAS Negeri Terengganu pada tahun 1999 hingga tahun 2004?
- 1.5.2 Apakah status dan gerak kerja kepimpinan muslimat dalam pentadbiran Kerajaan Negeri Terengganu pada tahun 1999 hingga tahun 2004?

- 1.5.3 Apakah sumbangan tokoh-tokoh kepimpinan Dewan Muslimat PAS Negeri Terengganu kepada parti, kerajaan negeri dan masyarakat khususnya pada tahun 1999 hingga 2004?
- 1.5.4 Sejauhmanakah pengaruh kepimpinan muslimat dalam organisasi PAS dan pentadbiran kerajaan Negeri Terengganu pada tahun 1999 hingga tahun 2004?

1.6 Signifikan Kajian

Kajian ini penting untuk menjelaskan bahawa kepimpinan wanita dalam politik bukan sesuatu yang aneh dan baru dalam konteks sejarah Islam. Terdapat beberapa kajian terdahulu mengenai kepimpinan wanita dalam politik. Namun begitu, kajian terhadap kepimpinan wanita dalam Parti Islam SeMalaysia (PAS) merupakan satu kajian yang baru berasaskan kepada tinjauan dan pembacaan umum menyelidik. Kajian ini dapat menyalurkan maklumat untuk pihak-pihak yang berkaitan bagi meningkatkan peranan mereka sebagai pusat rujukan berkaitan wanita dalam sektor politik. Kajian ini mencadangkan kepada Parti-parti politik untuk memperkasakan peranan golongan wanita dalam usaha meningkatkan penglibatan wanita dalam kepimpinan .

Kajian sejarah tentang kepimpinan wanita dalam politik secara akademik adalah bukan suatu bidang yang baru diterokai di Malaysia. Namun, bidang seperti ini masih kurang dikaji khususnya berkaitan analisis kepimpinan wanita dalam parti politik dari aspek sejarah Islam. Berdasarkan fakta sejarah, ramai tokoh yang telah memberi impak dalam sejarah perkembangan politik tanah air. Namun, sebahagian besar tokoh kurang dikenali generasi kini kesan daripada kekurangan kajian dan penulisan tentang

perjuangan hidup mereka. Justeru, kajian ini dapat menambah pengetahuan seterusnya memberi sumbangan kepada catatan sejarah tokoh-tokoh wanita Islam dalam kepimpinan politik khususnya di Malaysia. Kajian kepimpinan muslimat PAS ini juga bertujuan untuk mengkaji dan memahami, bagaimana wanita menjalankan tanggungjawab sebagai kepimpinan dalam parti politik dan masyarakat, seterusnya dapat menjadi contoh untuk generasi wanita kini dan akan datang. Penyelidik juga berharap agar kajian ini mampu memberi pengetahuan tentang peranan dan sumbangan wanita Islam dalam politik di Malaysia.

Penyelidik juga cuba mengajak para pembaca untuk mengenali kepimpinan muslimat PAS Negeri Terengganu seterusnya meneliti dan menilai sendiri sumbangan dan perjuangan mereka dalam arena politik tanah air. Selain itu, penyelidik juga ingin mengupas dari aspek perjuangan dakwah di kalangan pemimpin wanita muslim ini tanpa dipengaruhi aliran politik. Kajian ini diharapkan dapat memperkayakan pengetahuan tentang sejarah perjuangan wanita Islam dalam kepimpinan dan arena politik untuk manfaat generasi kemudian. Kajian ini juga boleh membantu bakal pemimpin wanita di Malaysia mendapatkan tasawur atau gambaran awal cabaran untuk menjadi seorang pemimpin dalam parti politik dan masyarakat.

Seterusnya, kajian pengamatan dan analisis sejarah sangat penting bagi membolehkan dapatan hasil kajian berkaitan kepimpinan wanita Muslim ini menjadi salah satu bahan bacaan seterusnya dapat menyumbang ke arah pembangunan peranan dan potensi wanita dalam kepimpinan selaras dengan Rancangan Malaysia ke-10.⁸⁵

⁸⁵ Rujuk Kajian Mengenai Gender, Wanita, Keluarga dan Masyarakat, Laporan Akhir "Kajian Inventori Penyelidikan Pembangunan Sosial di Malaysia 2001-2005.

Justeru, kajian sejarah ini sangat penting untuk diteruskan bagi melengkapi kekurangan penyelidikan dan perbincangan mengenai sejarah, peranan dan sumbangan wanita Muslim dalam politik serta Dewan Muslimat Parti Islam Se-Malaysia khususnya. Malah, penulis berhasrat memperbanyakkan khazanah sejarah Islam di Malaysia berkaitan kepimpinan wanita Islam dan menjadi bahan rujukan ilmiah untuk perkembangan penyelidikan semasa dan akan datang.

Negeri Terengganu menjadi fokus kajian penyelidikan kerana beberapa faktor. Menurut kajian sejarah, pemerintahan kesultanan Negeri Terengganu banyak dipengaruhi oleh undang-undang Islam. Perlembagaan Terengganu telah diisytiharkan sebagai *Itqānul Mulūk fī al-Ta'dil al-Sulūk* yang menjadikan Islam sebagai agama rasmi negeri. Manakala “Undang-undang Bagi Diri Kerajaan Negeri Terengganu” telah diisytiharkan oleh Sultan Zainal Abidin III pada tahun 1911 dan menunjukkan walaupun agen British berada di dalam negeri namun, kuasa dalam dan luar negeri adalah di tangan Sultan.⁸⁶ Malah pemerintah ketika itu menitik beratkan pelaksanaan undang-undang syariah berdasarkan sejarah pemerintahan kesultanan negeri tersebut.⁸⁷ Oleh itu, penulis ingin mengaitkan bagaimana kepimpinan wanita Islam berfungsi dalam kerajaan negeri Terengganu yang sinonim dengan pemerintahan Islam. Penulis juga berpendapat negeri Terengganu sesuai untuk dijadikan lokasi kajian kerana sejarah perkembangan Islam yang unik khususnya penemuan Batu Bersurat pada tahun 1887 yang menjana perkembangan syariah yang dinamik di Tanah Melayu.⁸⁸

⁸⁶ Pesaka III. (1985). Koleksi Terengganu, Perbadanan Perpustakaan Awam Terengganu.hal.68 - 69

⁸⁷ Zulkifli Hassan. (2008). *Sejarah Undang-Undang Keterangan Islam Di Malaysia*, Negeri Sembilan : Universiti Sains Islam Malaysia.hal.33

⁸⁸ Rahimin Affandi,Paizah Ismail, Mohd Kamil. (2010). *Batu Bersurat Terengganu ; Satu Tafsiran Terhadap Pelaksanaan Syariah Islam*, Jurnal Fiqh, No. 7.hal.107-148.

Di samping itu, kajian ini merupakan kajian sejarah yang memberi penumpuan khusus dalam tempoh pemerintahan PAS pada tahun 1999 hingga tahun 2004. Penyelidik juga berusaha untuk menyempurnakan kajian ini dengan mengukur sejauh mana peranan Dewan Muslimat PAS menepati perspektif peradaban Islam seperti mana dasar perjuangan parti itu sendiri. Malah kajian ini membincangkan keberkesanan dan kemampuan muslimat PAS menggunakan peluang untuk memberi sumbangan kepada masyarakat setelah mempunyai kekuasaan politik (pemerintahan) di peringkat negeri. Oleh itu, kajian ini dapat memberi cadangan kepada polisi yang baru untuk pemerkasaan wanita dalam kepimpinan politik organisasi parti lain atau parti yang menerajui sesebuah kerajaan.

Dewan Muslimat PAS menggunakan beberapa pendekatan bagi merealisasikan misi mereka iaitu mewujudkan masyarakat yang berakhlak dalam kehidupan dan membina pejuang Islam yang sebenar serta melahirkan wanita beriman, berilmu, beramal, bertaqwa dan berperanan dalam masyarakat.⁸⁹ Dan bagaimana objektif-objektif perjuangan mereka telah dilaksanakan, khususnya di Negeri Terengganu. Justeru, para wanita dalam sektor yang lain dan negeri lain boleh melihat contoh atau teladan daripada kajian ini untuk memperbaiki atau mempertingkatkan keupayaan mereka hasil daripada penelitian pengalaman organisasi lain.

Walaupun kajian ini menjurus kepada sebuah parti sahaja iaitu Parti Islam Se-Malaysia (PAS), namun kepimpinan wanita boleh dilihat dari pelbagai aspek dan dapat dikembangkan kepada kajian-kajian dalam parti politik yang lain. Kajian dalam sesebuah parti politik dapat dijadikan suatu contoh kajian atau perbandingan untuk

⁸⁹ *Sejarah Dewan Muslimat PAS* dipetik daripada laman web pada 10 Mac 2017 dari <http://www.muslimat.pas.org.my/>

kajian seterusnya. Fokus kajian ini juga lebih menjurus kepada aspek sejarah iaitu kajian dilakukan pada kejadian yang telah berlaku dan mungkin telah berlaku perubahan pada masa kini, namun analisis dan huraian dalam kajian ini boleh menjadi catatan sejarah yang berguna khususnya kepada wanita seterusnya kepada masyarakat Malaysia.

1.7 Skop dan Batasan Kajian

Kajian ini bukan bermaksud memberi penyelesaian dan gambaran secara menyeluruh kepada persoalan dan topik kajian. Justeru, batasan kajian perlu di ambil kira iaitu :

- 1.7.1 Kajian ini hanya memfokuskan kepada analisis sejarah bermulanya penglibatan muslimat dalam perjuangan PAS di negeri Terengganu, perkembangannya dalam PAS di Negeri Terengganu. Apa yang penting dalam kajian ini adalah melihat pandangan, pendapat dan aktiviti muslimat dan kepimpinan mereka dalam PAS di Terengganu pada tahun 1999 sehingga tahun 2004.
- 1.7.2 Kajian ini hanya tertumpu kepada zaman pemerintahan kerajaan Negeri Terengganu pada tahun 1999 hingga 2004.
- 1.7.3 Kajian ini hanya melibatkan negeri Terengganu iaitu sebuah negeri di Semenanjung Malaysia yang terletak di antara garisan bujur 102.25 dengan 103.50 dan garisan lintang 4 hingga 5.50. Negeri Terengganu berada antara Negeri Kelantan dan Negeri Pahang.⁹⁰ Luas keseluruhan negeri ini adalah 12,955 kilometer persegi dan mempunyai tujuh daerah iaitu Besut, Setiu, Hulu Terengganu, Kuala Terengganu, Marang, Dungun, dan Kemaman.

⁹⁰ Terengganu Darul Iman. (1997). Koleksi Terengganu. Terengganu : Perbadanan Perpustakaan Awam Terengganu.

1.7.4 Kajian ini tertumpu kepada kepimpinan muslimat dari sudut profil dan carta organisasi, ciri-ciri kepimpinan yang ada, gerak kerja dan keterlibatan mereka, pengaruh dan peranan dalam organisasi PAS khususnya, dan tokoh-tokoh dalam kalangan mereka yang memegang jawatan dalam kerajaan negeri, serta sumbangan mereka dalam masyarakat setempat.

1.8 Definisi Operasional

1.8.1 Sejarah

Pengertian sejarah pada bahasa adalah asal usul, keturunan, salasilah.⁹¹ Dalam bahasa arab, sejarah ialah *sīrah* atau *tārikh*. *Sīrah* dalam bahasa arab berasal dari kalimah "*sārā*" yang beerti keadaan dan perjalanan kehidupan.⁹² Menurut Ibnu Khaldun (1332-1406) dalam *Muqaddimah*⁹³, sejarah itu ilmu yang hidup dan penting untuk manusia. Sejarah mengandungi penelitian dan usaha mencari kebenaran serta pengetahuan tentang sebab-sebab dan akibat-akibat sesuatu peristiwa.⁹⁴ Sejarah adalah disiplin ilmu yang dipelajari secara meluas. Sejarah mengandungi pemerhatian yang teliti dan usaha dalam mencari kebenaran, huraian yang jelas dan analisis tentang sebab dan asal, penjelasan tentang perkembangan dan faktor kejadian. Oleh itu, sejarah adalah berakar-tunjangkan falsafah. Ia boleh dianggap sebagai salah satu cabangnya.⁹⁵

⁹¹ Noresah bt. Baharom. (2007). Kamus Dewan, Edisi 4, Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka. hal 1208.

⁹² Kamus Bahasa Arab – Bahasa Melayu (2006), Penerbit Fajar Bakti Sdn Bhd. hal 535.

⁹³ *Muqaddimah* adalah kitab pengenalan kepada *Kitab Al-Ibrār Wa Dīwān Al-Mubtadā' Wa Al-Khabār fī Ayyām al-Arab wa al-'Ajam wa al-Barbar wa man 'asarahum min Dhāwī al-Sultān al-Akbar* yang disempurnakan pada tahun 779/1377 ; Zaid Ahmad. (2008) Mesej Ibn Khaldun Dalam Konteks Masyarakat Umat Islam Kini. Selangor : Universiti Putra Malaysia. Dimuat turun pada April 2017 dari <https://blogtraditionalislam.wordpress.com/>.

⁹⁴ Ibn Khaldun. (1979). *Tārikh Ibn Khaldūn* . Lubnan : Dar al-Kitab al-Lubnānī. hal 3.

⁹⁵ Ibnu Khaldun. (2006). *Mukaddimah*, Kuala Lumpur : Dewan Bahasa dan Pustaka.hal.58

Secara umumnya, sejarah adalah kajian terhadap peristiwa yang lalu.⁹⁶ Ia berkaitan tentang perkara yang telah berlalu yang sebenarnya memang telah berlaku. Sesetengah sejarawan berpendapat kemungkinan sejarah berasal daripada perkataan Arab iaitu ‘*syajaratun*’ (pokok) yang akhirnya membawa erti salasilah atau riwayat atau keturunan dan asal-usul.⁹⁷ Di samping itu, perkataan sejarah itu diterima pakai hingga ke hari ini lebih-lebih lagi jika dilihat dari sudut pengertian, tidak ada satu istilah yang tepat daripada perbendaharaan kata Melayu lama yang boleh menggambarkan makna sama “sejarah” seperti yang difahami.⁹⁸ Sejarah membolehkan manusia meneroka, mengambil makna dan membuat pertimbangan tentang sesuatu perkara dengan lebih adil, malah ia juga boleh menjadi pemandu generasi kini dan masa depan.⁹⁹ Justeru, sejarah adalah peristiwa melibatkan masa dan boleh dijadikan panduan untuk masa depan.

Menurut Ibn Hisham, sejarah sangat penting kepada manusia, kerana ia membezakan manusia dengan makhluk yang lain. Manusia adalah makhluk yang dapat mengambil ‘*ibrah*’ serta pengajaran daripada sejarah lampau untuk kegunaan masa kini dan generasi kemudian. Sejarah itu penting bagi manusia kerana berpandukan sejarah, mereka dapat mengetahui dan mengambil contoh daripada umat terdahulu untuk dijadikan panduan dalam membangun serta memajukan kehidupan.¹⁰⁰ Sejarah adalah proses yang saling berkait dengan fakta masa kini dan masa lampau.¹⁰¹ Oleh itu, penulis turut membuat pemerhatian masa kini untuk dikaitkan dengan sejarah yang lampau

⁹⁶ Arba'iyah Mohd Noor. (2002). *Ilmu Sejarah dan Pensejarahan*. Kuala Lumpur : Dewan Bahasa dan Pustaka.hal.35

⁹⁷ Pyan Husayn. (1975). *Teori dan Metode Sejarah, Majalah Dewan Bahasa*, jilid 9. Bil.3 Mac. Kuala Lumpur : Dewan Bahasa dan Pustaka.hal.23

⁹⁸ Khoo Kay Kim. (1988). *Persejarahan Melayu Nusantara : kajian mengenai sumber, penghayatan, masalah dan tafsiran naskah-naskah terpilih sejarah Melayu* / Muhammad Yusoff Hashim ; perunding Khoo Kay Kim. : Teks Publishing.hal.71

⁹⁹ Zainal Abidin Abdul Wahid. (1958). *Kepentingan Sejarah*, Dewan Bahasa, Jil II, bil 10, Oktober 1958, hal 506 & 507.

¹⁰⁰ Manā' Qatān. (1995). *Tārikh at-Tashrī' al-Islāmi*. Bairut Lubnan : Muassasat Ar-Risalat, hal 11.

¹⁰¹ E.H.Carr (1961). *What is History*. United Kingdom : Cambridge University Press.hal.57

termasuk pemerhatian rakaman video dan audio yang telah dirakam. Catatan dan rekod tentang peristiwa yang telah berlaku dan melalui proses penyelidikan oleh pengkaji sejarah juga boleh didefinisikan sebagai sejarah.

Sejarah dalam kajian ini adalah menjurus kepada peristiwa yang telah berlaku antara tahun 1999 hingga tahun 2004 khususnya di negeri Terengganu. Analisis adalah huraian sesuatu perkara yang berkaitan persoalan, masalah, dan keadaan untuk mengetahui pelbagai aspek secara mendalam dan terperinci.¹⁰² Analisis sejarah melibatkan aspek penyelidikan yang teliti dan kajian yang mendalam tentang peristiwa-peristiwa yang telah berlaku pada tempoh tertentu.

1.8.2 Kepimpinan

Menurut Kamus Dewan, definisi kepimpinan ialah keupayaan seseorang itu memimpin.¹⁰³ Dari sudut sejarah dan teori siasah Islam, ketua negara disebut dengan pelbagai seperti *Khalifah, Imam, Ulil Amri, Al-Hakim, Amir al-Mukminin* dan Sultan.¹⁰⁴ Para sarjana Islam turut menghuraikan istilah *khalifah* adalah merujuk kepada pemimpin. *Khalifah* juga dianggap sebagai pengganti Nabi yang bertanggungjawab memelihara agama dan mentadbir urusan dunia.¹⁰⁵ Abdul Qadir Audah juga berpendapat *khalifah* adalah pemimpin yang memimpin urusan dunia dan agama, sebagai pengganti kedudukan Rasulullah SAW. Manakala Rasyid Ridha menjelaskan bahawa perkataan *khalifah, imamah* dan *imarah* adalah istilah yang memberi maksud

¹⁰² Noresah bt. Baharom. (2007). Kamus Dewan, Edisi 4, Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka. hal. 41.

¹⁰³ ibid, hal.1038

¹⁰⁴ Abdul Monir Yaacob & Suzalie Mohamad. (2004) Konsep dan Peranan Ulil Amri di Malaysia, IKIM, Kuala Lumpur. hal.35

¹⁰⁵ Abu Hassan Ali Muhammad Al-Mawardi. (1966). *Al-Ahkam al-Sultaniyyah wa al-Wilayah alDiniyyah*, Kaherah: Matba'ah al-Babi al-Halabi. hal .67

yang sama iaitu pemerintahan negara yang menjaga kepentingan keagamaan dan keduniaan.

Selain itu, perkataan lain yang menggambarkan kepimpinan iaitu *Ulil 'Amri* seperti yang terkandung dalam al-Quran :

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِيَ الْأَمْرِ مِنْكُمْ فَإِن تَنَزَعْتُمْ فِي شَيْءٍ
فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ إِن كُنتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ذَٰلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا

(Surah an-Nisa' 4 : 59)

Terjemahannya : “Wahai orang-orang yang beriman, taatlah kamu kepada Allah dan taatlah kamu kepada Rasulullah dan kepada ‘Ulil Amri dari kalangan kamu. Kemudian jika kamu berbantah-bantah (berselisih) dalam sesuatu perkara, maka hendaklah kamu kembali kepada (kitab) Allah dan RasulNya – jika kamu benar beriman kepada Allah dan hari Akhirat. Yang demikian adalah lebih baik (bagi kamu) dan lebih elok pula kesudahannya.”¹⁰⁶

Perbincangan aspek teori dan konsep kepimpinan telah dibincang secara umum oleh para penyelidik. Kepimpinan wanita adalah keupayaan untuk melibatkan diri, mengurus dan melatih orang lain dalam kegiatan melibatkan khalayak umum, melangkaui lingkungan keluarga.¹⁰⁷ Manakala, pemimpin tidak dilahirkan dengan bakat dan keupayaan secara semulajadi untuk memimpin malah mereka perlu dibentuk, dipupuk dan dilengkapi dengan kemahiran-kemahiran tertentu.¹⁰⁸ Selain itu, menurut pandangan para ilmuan Islam kepimpinan wanita terbahagi kepada tiga disiplin iaitu diri sendiri, rumahtangga dan masyarakat.¹⁰⁹ Ketiga-tiga aspek ini saling berinteraksi dan berhubung antara satu sama lain. Justeru, penglibatan wanita dalam

¹⁰⁶ Al-Quran Tajwid dan Terjemahan. (2012). Selangor: Humaira Bookstore Enterprise.hal.89

¹⁰⁷ Wazir Jahan Karim. (1992). *Women and culture: Between Malay adat and Islam*. Colorado : Westview Press

¹⁰⁸ Nik Safiah Karim. (1990). *Wanita Malaysia: Harapan dan cabaran*. Kuala Lumpur : K Publishing & Distributors.

¹⁰⁹ Andek Masnah Andek Klawa. (1999). *Kepimpinan Wanita Dalam Islam, Kedudukan dalam Syariah*. Bangi : Universiti Kebangsaan Malaysia

politik dan kepimpinan mestilah tidak menjejaskan keutamaan peranan mereka dalam institusi kekeluargaan iaitu tanggungjawab terhadap suami dan anak-anak. Oleh itu, wanita yang diamanahkan sebagai pemimpin adalah wanita yang mempunyai kelebihan dan kekuatan tertentu supaya keharmonian hidup mereka dan keluarga dapat dikekalkan.

Di samping itu, kepimpinan juga boleh ditakrifkan sebagai kemampuan mempengaruhi seseorang sehingga menyebabkan kesanggupan memberi kerjasama untuk mencapai matlamat yang telah disepakati.¹¹⁰ Secara mudahnya, seseorang yang berpengaruh atau boleh mempengaruhi orang lain juga dianggap mempunyai sifat kepimpinan. Selain itu, menurut al-Ghazali dalam kitab *al-Iqtisād fī al-I'tiqād* menyatakan kepimpinan dan agama adalah saudara kembar iaitu agama adalah asas manakala kepimpinan pula adalah penjaga. Persamaan pandangan al-Ghazali dengan teori-teori kepimpinan semasa adalah kedua-dua pihak menganggap pentingnya nilai dalam kepimpinan.

Kepimpinan menurut Islam berteraskan konsep *khalīfah* iaitu setiap manusia adalah pemimpin. Sebagaimana hadith Rasulullah SAW :

كُلُّكُمْ رَاعٍ وَكُلُّكُمْ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ فَالْأَمِيرُ الَّذِي عَلَى النَّاسِ رَاعٍ وَهُوَ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ وَالرَّجُلُ رَاعٍ عَلَى أَهْلِ بَيْتِهِ وَهُوَ مَسْئُولٌ عَنْهُمْ وَالْمَرْأَةُ رَاعِيَةٌ عَلَى بَيْتِ بَعْلِهَا وَوَلَدِهِ وَهِيَ مَسْئُولَةٌ عَنْهُمْ وَالْعَبْدُ رَاعٍ عَلَى مَالِ سَيِّدِهِ وَهُوَ مَسْئُولٌ عَنْهُ أَلَا فَكُلُّكُمْ رَاعٍ وَكُلُّكُمْ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ

¹¹⁰ Robbins, S. P. (2003) *Organisational Behaviour*, 10th ed., Prentice Hall, Inc. ; Jamaliah & Norashimah (2010). *Pengurusan dan Kepimpinan Pendidikan: Teori, Polisi dan Perlaksanaan*. Serdang : Universiti Putra Malaysia.

Bermaksud : “Setiap dari kamu adalah pemimpin dan bertanggungjawab kepada orang-orang yang berada di bawah jagaannya. Seorang ketua negara bertanggungjawab ke atas rakyatnya dan akan disoal oleh Allah akan kepimpinannya. Seorang suami adalah pemimpin dan akan dipertanggungjawabkan atas keluarganya. Seorang isteri bertanggungjawab di rumahnya dan akan disoal berkenaan tanggungjawabnya, seorang anak bertanggungjawab ke atas harta bapanya dan dia juga akan disoal, pekerja bertanggungjawab kepada majikannya, setiap kamu adalah pemimpin, dan bertanggungjawab kepada apa yang dipimpinnya”¹¹¹

Menurut Ibn Hajar Al-Asqalāni dalam kitab *Fath al-Bāri Sharh Sahīh al-Bukhārī* menyatakan “*ra'in*” dalam hadith tersebut adalah pemimpin atau pemelihara yang berperanan memimpin dan memelihara dengan baik sesuatu yang diamanahkan kepadanya serta dituntut berlaku adil dan memelihara kepentingannya dengan baik. Manakala menurut Al-Mawardi dalam kitabnya *Al-Ahkāmul Sultaniyah*, kepemimpinan yang baik adalah mempunyai syarat-syarat tertentu seperti adil, mempunyai ilmu, sempurna sifat fizikal, mempunyai kemampuan berfikir, memiliki sifat berani, mempunyai kekuatan serta berketurunan mulia. Kepimpinan Islam telah tertegak di Madinah semasa pemerintahan Nabi Muhammad SAW, di mana baginda telah membentuk sebuah negara Islam yang berteraskan syariat Allah SWT serta menyusun masyarakat berasaskan siasah Islam dalam urusan kenegaraan yang meletakkan segala asas hukum syarak sehingga tiada satupun yang ditinggalkan oleh baginda.¹¹² Kepimpinan muslimat dalam kajian ini menjurus kepada muslimat PAS yang terlibat dalam organisasi parti di semua peringkat dan mereka yang terlibat dalam pentadbiran kerajaan Negeri Terengganu sama ada memegang sesuatu jawatan, mempunyai pengaruh tertentu atau merupakan tokoh dalam kalangan mereka dan masyarakat setempat.

¹¹¹ Hadith Riwayat Bukhari, Kitab Mencari pinjaman dan melunas hutang, Bab ; Budak bertanggungjawab dengan harta tuannya. Hadith No.2232. (Fathul Bari No.2409). Hadith Riwayat Muslim, Kitab Kepemimpinan. Bab ; Keutamaan imam yang adil. Hadith No.3408.

¹¹² Mahmud Hilmi 1975 *Nizam al-Hukm Al-Islami Muqaranan bi al-Nuzum al-Mu'asarah*. Qahirah: Dar al-Fikr al-'Arabi. hal. 31.

Dalam konteks kajian ini, kepemimpinan muslimat PAS dikaji berdasarkan konsep kepemimpinan dalam Islam yang melibatkan aspek. ciri-ciri pemimpin dan bagaimana mereka menjalankan tanggungjawab dan peranan sebagai seorang pemimpin. Prinsip asas kepemimpinan Islam iaitu ; pertama prinsip tauhid, kedua musyawarah, ketiga tanggungjawab, dan keempat keadilan.

1.8.3 Muslimat

Muslimat adalah perkataan yang berasal daripada bahasa Arab “*muslimah*” (مُسْلِمَة) yang membawa maksud wanita yang beragama Islam. Wanita menurut Kamus Dewan Edisi Ke-Empat ialah orang perempuan iaitu lawan lelaki.¹¹³ Manakala *al-nisa'*, *imra'atun* dan *al-'untha* pula adalah istilah yang digunakan dalam bahasa Arab yang didefinisikan sebagai wanita. Menurut Mu'jam al-Wāsit, maksud '*Unthā* adalah orang yang mengandung dan melahirkan. Selain itu, *al-mar'ah* (المرأة) juga memberi maksud wanita¹¹⁴ dan *al-nisā'* (النساء) juga memberi makna yang sama. Dalam konteks kajian ini, muslimat merupakan panggilan sinonim dan khusus yang membawa maksud para wanita atau perempuan yang terlibat secara langsung dalam organisasi Parti Islam Se-Malaysia (PAS) atau mendaftar sebagai ahli parti tersebut.

1.8.4 Parti Islam Se-Malaysia

Politik bermaksud ilmu pengetahuan berkaitan cara atau dasar pemerintahan. Politik juga disebut sebagai *Siyasah* yang berasal daripada bahasa Arab atau ilmu

¹¹³ Noresah bt. Baharom, (2007), Kamus Dewan, Edisi 4, Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka. hal. 1545.

¹¹⁴ Ibn Manzur (1990), *Lisan al-Arab*, jilid 6. Beirut: Dar al-Fikr, hal 108

kenegaraan.¹¹⁵ Perkataan politik sekarang sudah menjadi bahasa internasional, terkenal hampir seluruh manusia yang daripada pelbagai bangsa dan bahasa. Dalam bahasa Inggeris ditulis '*polity*', '*policy*' atau '*politic*', dalam bahasa Perancis '*politique*', dalam bahasa Jerman '*politik*', dalam bahasa Belanda '*politiek*' dan lain-lain lagi bahasa yang asal katanya ialah '*polis*' yang bererti negara kota atau yang membawa erti lain ialah kemajuan.¹¹⁶

Makna *siyāsah* dari segi bahasa adalah meliputi pelbagai bentuk kegiatan dan langkah yang mendatangkan kebaikan atau manfaat kepada pihak yang berada di bawah jagaan seseorang, contohnya kegiatan mendidik, memimpin, mentadbir, mengurus, menjaga kepentingan, menyuruh melakukan kebaikan, menjalankan tugas dan sebagainya.¹¹⁷ Politik Islam dikenali sebagai *Siyāsah Syar'iyah* yang bermaksud mengurus dan mengendalikan urusan-urusan masyarakat untuk memperbaiki keadaan sesebuah negeri demi menjamin perpaduan dan kepentingan bagi masyarakat itu mengikut syariat Islam.¹¹⁸ Politik Islam menurut Ibn Taimiyyah adalah satu kaedah pemerintahan yang berlandaskan prinsip amanah dan keadilan seperti mana yang dinyatakan dalam al-Quran.¹¹⁹ Manakala, parti politik adalah sebuah pertubuhan politik yang mempunyai ideologi dan agenda mereka sendiri.

¹¹⁵ Ibid. hal 1208

¹¹⁶ H. Zainal Abidin Ahmad (1977), *Ilmu Politik Islam*, Jilid 1. Jakarta: Bulan Bintang, hal 18

¹¹⁷ Ibn Manzur (1990), *Lisan al-Arab*, jilid 6. Beirut: Dar al-Fikr, h. 108 Ibn Manzur (1990), *Lisan al-Arab*, jilid 6. Beirut: Dar al-Fikr, h. 108

¹¹⁸ Muhammad Taqyir Rahbar (1986), *Sistem Politik Di Dalam Islam*, terj. Ustaz Hassan Salleh, Kuala Lumpur: Pustaka 'Alami, h.11.

¹¹⁹ Taqiuddin Ibn Ahmad, Ibn al-Taymiyyah (1988), *al-Siyasah al-Syar'iyah fi Islah al-Ra'i wa al-Ra'iyah*, Beirut: Dar al-Afaq al-Jadidah, h. 4-5.

Parti Islam Se-Malaysia¹²⁰ atau PAS¹²¹ adalah sebuah parti politik di Malaysia yang telah ditubuhkan pada tahun 1951. Hukum tertinggi dalam PAS (menurut perlembagaan parti tersebut) adalah al-Quran dan Sunnah Rasul serta Ijmak dan Qias yang terang dan nyata. Tujuan atau matlamat perjuangan PAS adalah :

“Memperjuangkan wujudnya di dalam negara Malaysia sebuah masyarakat dan pemerintahan yang terlaksana di dalamnya nilai-nilai hidup Islam dan hukum-hukumnya menuju keredhaan Allah serta mempertahankan kesucian Islam, juga kemerdekaan dan kedaulatan negara.”¹²²

PAS adalah singkatan dari Parti Islam Se-Malaysia.¹²³ Menurut Panel Pengkaji Sejarah Pusat Penyelidikan PAS¹²⁴ Persatuan Alim Ulama Se-Malaya adalah nama asal dan kemudian pada 24 November 1951, nama organisasi ini telah diubah kepada Persatuan Islam Se-Malaya di Bagan Tuan Kecil, Seberang Prai. Seterusnya dalam mesyuarat Persatuan Islam Se-Malaya pada bulan Disember 1958, namanya ditukar kepada Persatuan Islam Se-Tanah Melayu dan pada tahun 1971 sekali lagi nama persatuan ditukar kepada Parti Islam Se-Malaysia. Selepas itu, PAS telah menjadi sebuah pertubuhan politik dan menyertai pilihan raya melalui landasan demokrasi di Malaysia.

¹²⁰ Dewan Ulama PAS Pusat (2009), *25 Tahun Kepimpinan Ulama*, cetakan pertama, Kuala Lumpur: Nufair Street Sdn. Bhd., hal.97

¹²¹ Nama PAS berasal daripada singkatan *Fa Alif Sin*. Pada awal penubuhannya, PAS dikenali sebagai Persatuan Alim Ulama Se-Malaya. Walau bagaimanapun, pada 23 November 1951 nama pertubuhan telah bertukar kepada Persatuan Islam Se-Malaya sebagaimana persetujuan dalam Mu'tamar Ulama Ketiga yang diadakan di Butterworth. Kemudian, pada 14 Jun 1955, Persatuan ini didaftarkan dengan Pendaftaran Pertubuhan dengan nama Pan Malayan Islamic Party (PMIP) sehari sebelum penamaan calon Pilihan Raya Persekutuan yang pertama. Pada 25 Disember 1958 dalam Mu'tamar PAS yang berlangsung pada 25-27 Disember 1958, para perwakilan sekali lagi telah bersetuju menukarkan nama PAS kepada Persatuan Islam Se-Tanah Melayu, dan pada tahun 1971, nama PAS bertukar dan kekal sehingga kini sebagai Parti Islam Se-Malaysia. Panel Pengkaji Sejarah Pusat Penyelidikan PAS (1999), *PAS Dalam Arus Perjuangan Kemerdekaan*, Selangor: Angkatan Eedaran Ent. Sdn. Bhd., hal. 7.

¹²² Perlembagaan Parti Islam Se-Malaysia (PAS), pindaan 2011.

¹²³ Ibnu Hashim (1993). *Sejarah Kebangkitan dan Masa Depan PAS Kuasai Malaysia*. Shah Alam, Selangor: Brothers Press.

¹²⁴ Pusat Penyelidikan PAS atau PPP ditubuhkan pada tahun 1997 ketika zaman kepimpinan Allahyarham Ustaz Dato' Fadzil Noor. Pengarah pertama PPP ialah Dr Syed Azman dan ibu pejabat pertamanya di Pejabat Harakah, Jalan Pahang. PPP kemudian diambil alih oleh Dr. Dzulkelfly Ahmad (1999-2008) dan Ustaz Wan Abdul Rahman Wan Abdul Latiff (2008-2011). Kemudian, PPP dipimpin semula oleh Dr. Dzulkelfly Ahmad dengan jawatan sebagai Pengarah Eksekutif PPP manakala Dr. Mohd Zuhdi Marzuki dilantik sebagai Pengarah Operasi PPP bermula 2011 sehingga 2015. Sejak tahun 2015 sehingga kini, PPP dipimpin oleh Dr. Mohd Zuhdi sebagai Pengarah manakala Ustaz Zaharuddin Muhammad sebagai Timbalan Pengarah PPP. <https://pas.org.my/>

Dasar perjuangan parti ini adalah Islam serta meletakkan kuasa tertinggi adalah al-Quran dan Sunnah, Ijma' Ulama' dan Qias seperti yang telah tercatat dalam perlembagaannya dalam Bab 3, fasal 7 :

“Adapun hukum yang tertinggi sekali dalam pegangan PAS ialah al-Quran dan Sunnah serta Ijma' Ulama' dan Qias yang terang dan nyata, dengan tertakluk kepada hukum yang tertinggi itu, kekuasaan PAS adalah dipegang oleh Mukhtar Tahunan.”¹²⁵

1.9 Metodologi Kajian

Kajian ini merupakan penyelidikan sejarah pada tahun 1999 hingga 2004. Metodologi bagi kajian ini melibatkan proses analisis dokumen, temubual dan pemerhatian. Oleh itu, penyelidikan kualitatif adalah reka bentuk kajian yang paling sesuai kerana kaedah ini mementingkan proses dan membantu dalam mentafsirkan sesuatu keadaan dan persekitaran semula jadi.¹²⁶ Malah, kaedah ini sesuai kerana kajian ini meneroka secara mendalam terhadap sampel kajian.

Justeru, kajian ini menggunakan metodologi kualitatif dengan mengkaji sejarah kepimpinan wanita dalam sebuah parti politik iaitu Parti Islam Se-Malaysia (PAS), status atau kedudukan, gerak kerja dan kegiatan yang dilakukan oleh mereka, mengenal pasti pengaruh serta sumbangan tokoh muslimat dalam usaha mereka mengambil bahagian dalam arena politik tanah air serta mencadangkan langkah – langkah untuk

¹²⁵ Perlembagaan PAS. (2011). Kuala Lumpur : Parti Islam Se-Malaysia.

¹²⁶ Maxwell, J. A. (2005). *Qualitative Research Design: An Interactive Approach* (2nd Ed. ed.) Thousand Oaks, CA: Sage; Bogdan, R.C. and Biklen, S.N. (2007) *Qualitative Research for Education an Introduction to Theories and Methods*. 5th Edition, Pearson, Boston; Sharan B. Merriam (2015). *Qualitative Research : A Guide to Design and Implementation* (4th Edition). New York, United States: John Wiley & Sons Inc.

memperkasakan kepimpinan wanita dalam politik mengikut perspektif Islam. Pemilihan reka bentuk ini adalah untuk menyelesaikan persoalan kajian yang boleh menghuraikan jawapan kepada apa yang telah berlaku, kenapa dan bagaimana, penerokaan yang memerlukan huraian secara terperinci.¹²⁷

Dalam kajian kualitatif, penyelidik terlibat secara langsung dalam proses pengumpulan data dalam konteks yang sebenar dan berpeluang meneroka serta memahami perkara yang dikaji secara mendalam dari perspektif peserta kajian.¹²⁸ Oleh itu, penyelidik menjadi instrumen utama dan berada di lokasi kajian (Terengganu) dalam jangka masa 24 bulan untuk meneroka bahan sejarah dan dokumentasi, menjalankan temubual dan melakukan pemerhatian. Selain itu, kajian yang dijalankan ini mempunyai ciri-ciri interpretif¹²⁹ dengan memahami fenomena dari perspektif peserta kajian itu sendiri yang merupakan akibat atau kesan peristiwa sejarah.

1.9.1 Kaedah Pengumpulan Data :

Perolehan data dalam kajian kualitatif adalah melalui analisis dokumentasi, temubual dan pemerhatian¹³⁰ Peringkat awal kajian ini menetapkan analisis dokumen sejarah

¹²⁷ John W. Creswell. (2003). *Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches*. London; Sage Publications

¹²⁸ J. Amos Hatch. (2002) *Doing Qualitative Research in Education Settings*,. Albany: State University of New York Press

¹²⁹ Dengan menggunakan paradigma interpretif, kita dapat melihat fenomena dan menggali pengalaman dari objek penelitian. Peranan kedua-dua penyelidik dan subjek kajian sebagai instrumen untuk mengukur sesuatu fenomena, kebiasaannya melibatkan kedua-dua kaedah pemerhatian dan temubual.

¹³⁰ Patton, M. Q. (1990). *Qualitative Evaluation and Research Methods* (2nd ed.). Newbury Park, CA: Sage Publications, Inc; John W. Creswell. (2003). *Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches*. London; Sage Publications; Hatch (2002) *ibid*.hal 48.

sebagai proses perolehan data yang paling utama manakala kaedah temubual dan pemerhatian sebagai data sokongan.

i. Analisis Dokumen

Penyelidik menggunakan metod ini untuk mendapatkan data dan fakta yang diperlukan dengan merujuk kepada dokumen-dokumen yang berkaitan dengan masalah penyelidikan. Analisa dokumen yang digunakan berkaitan kepimpinan muslimat PAS adalah merupakan kaedah untuk mendapatkan data bagi menyokong maklumat daripada hasil temu bual dan pemerhatian bagi tujuan triangulasi Dokumen adalah merupakan bahan bertulis yang terdiri daripada maklumat mengenai sesuatu perkara, peristiwa atau fenomena yang akan menjelaskan fikiran dalam bentuk tulisan dan menjelaskan realiti sosial yang dibaca mengikut konteks yang disediakan. Dalam kajian ini, dokumen yang berkaitan muslimat PAS seperti buku perlembagaan parti PAS, minit mesyuarat agung tahunan (muktamar) Dewan Muslimat PAS Negeri Terengganu 1999 sehingga 2004¹³¹, rekod jabatan kerajaan negeri Terengganu¹³² yang berkaitan sekitar tahun tersebut, kertas kerja program, kertas seminar, bahan-bahan bertulis dan dokumen-dokumen serta gambar-gambar¹³³ yang berkaitan dengan kepimpinan muslimat PAS ketika itu. Metod ini digunakan untuk melengkapkan penulisan bab pertama hingga bab empat.

ii. Temu bual

¹³¹ Rujuk Lampiran G

¹³² Rujuk Lampiran H, J dan K.

¹³³ Rujuk Lampiran K

Metod ini membantu penyelidik untuk mendapatkan data dan fakta dengan cepat dan tepat melalui temubual bersama individu-individu yang penting dalam kajian ini dan mempunyai maklumat yang tepat dalam perkara yang berkaitan. Temu bual adalah berbentuk peribadi dan interaktif yang memerlukan penyertaan dari pihak kedua iaitu penyelidik dan peserta kajian.¹³⁴ Hubungan ini memerlukan kepercayaan yang menyatakan andaian bahawa perspektif orang lain adalah bermakna dan difahami.¹³⁵ Sehubungan itu, kaedah ini merupakan kaedah utama yang digunakan penyelidik dengan menyediakan senarai semak dan soalan berbentuk separa struktur sebagai protokol temu bual¹³⁶ supaya jawapan yang lengkap diperolehi serta membina kepercayaan responden atau peserta kajian. Kaedah ini juga memberi peluang kepada penyelidik mendalami dan memahami keadaan dari perspektif responden.

Penyelidik menyedari tentang etika dalam penyelidikan kualitatif ini, maka responden telah dilabel dengan R1 hingga R10 serta latar belakang responden telah diringkaskan kecuali tokoh-tokoh yang terlibat dalam huraian analisis kajian dan telah mendapat persetujuan bersama.¹³⁷

iii. Pemerhatian

Penyelidik juga menggunakan metod ini untuk membantu penulis mendapatkan maklumat melalui pemerhatian dalam ceramah, seminar dan program-program yang dianjurkan oleh PAS atau Dewan Muslimat seperti majlis dialog, forum,

¹³⁴ Merriam, S. B. (1998). *Qualitative research and case study applications in education*. San Francisco Jossey-Bass Publishers; Holstein, J. A., & Gubrium, J. F. (2003). *Inside interviewing*. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications.

¹³⁵ Patton, M. Q. (1990). *Qualitative Evaluation and Research Methods* (2nd ed.). Newbury Park, CA: Sage Publications.

¹³⁶ Rujuk Lampiran A

¹³⁷ Rujuk Lampiran B

program kemasyarakatan dan yang berkaitan dengannya yang disimpan dalam rekod sekitar tahun 1999 hingga 2004. Secara tidak langsung menolong penyelidik mendekati mereka dengan lebih baik serta meneliti beberapa perkara yang berkaitan tokoh-tokoh kepimpinan muslimat yang mungkin tidak dapat diperolehi secara telus melalui wawancara atau temubual. Pemerhatian tidak turut serta (rakaman video) juga telah dilaksanakan¹³⁸ iaitu rakaman-rakaman video yang berkaitan sekitar tahun 1999 hingga 2004.

1.9.2 Populasi dan sampel kajian

Responden untuk kajian ini dipilih berdasarkan tujuan kajian yang telah ditetapkan oleh penyelidik serta berdasarkan persetujuan peserta (responden) kajian itu sendiri untuk melibatkan diri dalam kajian ini. Responden yang dipilih telah terlibat secara langsung dalam kepimpinan PAS Negeri Terengganu dan kerajaan negeri sekitar tahun 1999 sehingga 2004. Prinsip pemilihan ini bersandarkan pandangan yang menyatakan kajian memerlukan penyelidik menetapkan kriteria pemilihan peserta kajian untuk memudahkan fokus kajian dilaksanakan.¹³⁹ Oleh itu, pemilihan responden ini adalah secara kaedah bertujuan '*purposeful sampling*'¹⁴⁰ berdasarkan andaian bahawa penyelidik ingin menemui, memahami dan menyelami tentang apa yang ingin dikaji. Namun begitu, tiada suatu peraturan bagi menentukan saiz sampel dalam kajian penyelidikan.

¹³⁸ John W. Creswell. (2003). Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches. London; Sage Publications. hal 48

¹³⁹ Patton, M. Q. (1990). Qualitative Evaluation and Research Methods (2nd ed.). Newbury Park, CA: Sage Publications, Inc

¹⁴⁰ Merriam, S. B. (1998). Qualitative research and case study applications in education. San Francisco Jossey-Bass Publishers

Selain itu, menurut Patton¹⁴¹ juga terdapat tiga ralat yang mungkin timbul dalam kajian kualitatif iaitu '*insufficient breadth*' dalam persampelan, perubahan masa '*changes over time*' dan kekurangan '*depth*' dalam pengumpulan sampel. Namun, penyelidik akan terus mengumpul maklumat yang dikehendaki sehingga menemui tahap pemuakan atau tepu iaitu apabila data baru yang dikumpul tidak lagi memberi maklumat baru dan berlainan daripada data yang dikumpul sebelumnya. Penentuan terhadap tahap data tepu adalah dengan menambah bilangan responden bagi memastikan tiada data yang akan berulang dan tiada data baru yang terkumpul. Penyelidik telah dianjurkan menemubual individu tertentu yang sinonim atau mengenal suatu topik atau peristiwa itu. Penting untuk penyelidik mengubah-ubah kategori orang yang ditemubual, sehingga dapat mengungkapkan keseluruhan pandangan subjek pengkajian. Titik ini dianggap tercapai apabila tambahan responden atau informan tidak lagi menghasilkan pengetahuan baru atau mencapai tahap tepu.

Pilihan pemberi maklumat bergantung kepada kategori maklumat yang hendak dikumpulkan, yang menggunakan teknik bola salji (*snow ball*). Dalam teknik ini penyelidik telah mengenalpasti beberapa pemberi maklumat penting dan meminta mereka memperkenalkan kepada pemberi maklumat yang lain. Pemberi maklumat utama dapat ditemui melalui cara bertanya kepada teman, saudara, dan hubungan peribadi, terlibat bersama masyarakat yang ingin dikaji, serta mendekati organisasi yang berkaitan. Dengan cara ini, keseluruhan pemberi maklumat dan responden yang hendak didekati bagi dapat menyelesaikan kajian atau persoalan yang berkaitan.

¹⁴¹ Ibid. hal 143

1.9.3 Lokasi Kajian

Penyelidik menentukan lokasi kajian dengan melihat kriteria penting seperti kemudahan infrastruktur iaitu kawasan, kemudahan maklumat, dan bahan bagi tujuan kajian. Oleh itu, kajian ini telah memilih muslimat Parti Islam Se-Malaysia (PAS) di Negeri Terengganu. Pemilihan negeri ini adalah berasaskan tujuan kajian untuk melihat kepelbagaian data disebabkan perbezaan persekitaran, dan budaya politik berbanding tempat lain. Selain itu, tidak ada lagi kajian sejarah seumpama ini dilakukan ke atas kepimpinan muslimat PAS Negeri Terengganu. Ini bertepatan dengan disiplin kajian iaitu penyelidik mempunyai alasan tersendiri untuk menentukan bilangan sampel dan lokasi kajian.¹⁴²

Selain itu, kriteria pemilihan lokasi ini adalah dengan memperolehi persetujuan bersama daripada *gatekeepers* iaitu seseorang yang mempunyai kuasa autoriti bagi membenarkan kajian ini diteruskan.¹⁴³ Kebenaran telah diperoleh daripada ketua pegawai tadbir pejabat Badan Perhubungan PAS Negeri Terengganu (BPPNT) sebelum kajian ini dijalankan. Kemudian perbincangan telah dibuat dengan pihak tersebut untuk mendapatkan persetujuan dan maklumat daripada mereka.

1.9.5 Kaedah Analisis Data

¹⁴² James.P. Spradley (1980). *Participant Observation*. Holt, Rinehart and Winston.

¹⁴³ Marshall, Catherine & Gretchen B. Rossman. (1999) *Designing qualitative research*. 3rd ed. London: Sage Publications.

Metodologi kajian yang berbeza memerlukan data dan cara analisis yang berbeza untuk membolehkan sesuatu data itu bermakna.¹⁴⁴ Secara asasnya analisis data adalah merupakan suatu proses yang sistematik untuk mendapatkan makna secara menguji, mengkategorikan dan menggabungkan pelbagai bukti.¹⁴⁵ Analisis tema (*thematic analysis*) telah digunakan dalam kaedah analisis kajian ini dengan bantuan perisian NVIVO. *Thematic analysis* merupakan analisis berdasarkan dokumentasi, bahan teks seperti temubual, surat khabar dan sebagainya bagi mengenalpasti dan mencari tema utama.¹⁴⁶ Tema yang dimaksudkan adalah subjek atau topik iaitu kata-kata, penulisan dan apa yang difikirkan oleh individu. Penyelidik perlu menyusun bahan teks dengan menentukan tema utama yang mana satu untuk mewakili teks yang berkesan. Terdapat tiga asas utama dalam analisis tema iaitu penyalinan data teks, usaha analisis dan mengenalpastian tema dan sub tema.

Analisis tema merupakan satu cara untuk mengidentifikasikan, menganalisis dan merekodkan pola-pola tema dalam data.¹⁴⁷ Terdapat beberapa langkah atau aspek dalam proses analisis data kualitatif ini iaitu suai kenal data (pengurusan data), pengekodan awal, mencari tema berdasarkan tema awal, kajian semula tema, definisi tema dan melabel dan menulis laporan. Kesemua data yang berbentuk transkrip temubual, catatan diari dan catatan pemerhatian akan dipindahkan dalam bentuk kod (*coding*).

¹⁴⁴ Bazeley (2007) *Qualitative Data Analysis with NVivo* London : Sage Publications.

¹⁴⁵ Robert K. Yin (1994). *Case Study Research: Design and Methods*. London : Sage Publications.

¹⁴⁶ Dennis Howitt & Duncan Cramer (2005). *Introduction to Research Methods in Psychology*. Harlow, Essex: Pearson Education.

¹⁴⁷ Virginia Braun & Victoria Clarke. (2006). *Using Thematic Analysis in Psychology, Qualitative Research in Psychology*, 3:2 , 77-101.

Jadual 1.1

Analisis Tema Yang Dibentuk Daripada Data Kajian dan Landasan Teori Sejarah Kepimpinan Wanita Islam

TEMA AWAL	TEMA	SUB-TEMA
Kepimpinan Wanita	Kepimpinan Muslimat	Kepimpinan Muslimat
Pengaruh	Pengaruh Muslimat	Keperibadian Muslimat
Pengurusan	Pengurusan Organisasi	Isteri
Organisasi	Peranan Kepimpinan	Ibu
Gerak kerja	Tanggungjawab	Ketua
Ketokohan	Gerak Kerja	Jawatan
	Tugasan	Pengurusan
	Akhlak Kepimpinan	Peranan pemimpin
		Tanggungjawab
		Gerak Kerja
		Akhlak Kepimpinan
		Ciri-ciri kepimpinan
		Pengaruh pemimpin
		Hubungan dengan ahli
		Pengucapan awam
		Kewibawaan
		Sifat kepimpinan
		Kualiti Kepimpinan
		Prestasi
		Pembuat Keputusan
		Ahli Mesyuarat
		Syura
		Keadilan
		Kebijaksanaan
		Keilmuan

Kod adalah label untuk menandakan sesuatu unit makna kepada sesuatu maklumat deskriptif.¹⁴⁸ Pengekoden pula adalah kaedah menyusun dan mengkategorikan data kepada lebih mudah kerana data yang berkaitan dengan idea, tema atau kategori mudah dikenali.¹⁴⁹ Dalam kajian ini, penyelidik menggunakan data dari transkrip temu bual, dokumen, dan catatan pemerhatian untuk mengeluarkan tema yang

¹⁴⁸ Matthew B. Miles, A. Michael Huberman (1994). *Qualitative Data Analysis: An Expanded Sourcebook*. London : Sage Publications.

¹⁴⁹ Corbin, J., & Strauss, A. (2008). *Basics of Qualitative Research* (3rd ed.): Techniques and procedures for developing grounded theory. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications

ada. Seterusnya, penyelidik membuat huraian mengenai tema yang diperolehi dan membuat laporan dalam penulisan kajian. Penganalisisan data akan dilakukan setiap kali tamatnya temubual peserta kajian. Seterusnya temubual itu akan didengar bersama transkripsi yang telah disediakan. Penyelidik akan berusaha melihat pengalaman yang dilalui peserta kajian dan melihat tema yang wujud. Proses ini akan terus dibina dan disemak selalu dalam temubual seterusnya. Menurut Othman Lebar, perkara-perkara yang berbentuk petunjuk-petunjuk seperti tekanan perasaan atau malu, gelak tawa dan gerak badan mungkin memberikan makna. Ini semua perlu dimasukkan di dalam transkrip.¹⁵⁰

Dalam kajian ini, penyelidik telah memindahkan data ke dalam perisian *NVIVO*

untuk membantu proses pengurusan data. Oleh itu, proses membentuk kod ini dapat dijalankan dengan sistematik, teliti dan berulang. Penyelidik meneliti setiap maklumat dan data serta membuat perbezaan warna pada baris ayat tertentu untuk tujuan pengekodan. Proses ini dijalankan sehingga semua transkripsi selesai disemak dan dikodkan. Penyelidik juga telah membuat deskripsi untuk setiap kod yang dihasilkan bagi mengelakkan pertindihan dalam pengekodan. Perkara ini lebih mudah dilakukan menerusi bantuan perisian tersebut.

Peringkat pengekodan dalam analisis data bagi membentuk tema adalah pengekodan terbuka (*open coding*), pengekodan paksi (*axial coding*) dan pengekodan pilihan (*selective coding*). Penentuan kategori di peringkat awal adalah pengekodan

¹⁵⁰ Othman Lebar. (2009). *Penyelidikan Kualitatif ; Pengenalan Kepada Teori dan Metod*. Tanjong Malim, Perak : Penerbit Universiti Pendidikan Sultan Idris.

terbuka. Sebahagian data dipisahkan daripada keseluruhan dan dibandingkan antara satu sama lain. Bahagian yang dikeluarkan diletakkan dalam satu kumpulan sama dan dilabel. Selepas itu, pengekodan paksian digunakan untuk menghubungkan pelbagai kategori. Oleh kerana penyelidik menggunakan perisian *Nvivo* dalam proses pengekodan, istilah yang sama maksud digunakan untuk kod terbuka dan kod paksian iaitu *free nodes* dan *tree nodes*.¹⁵¹

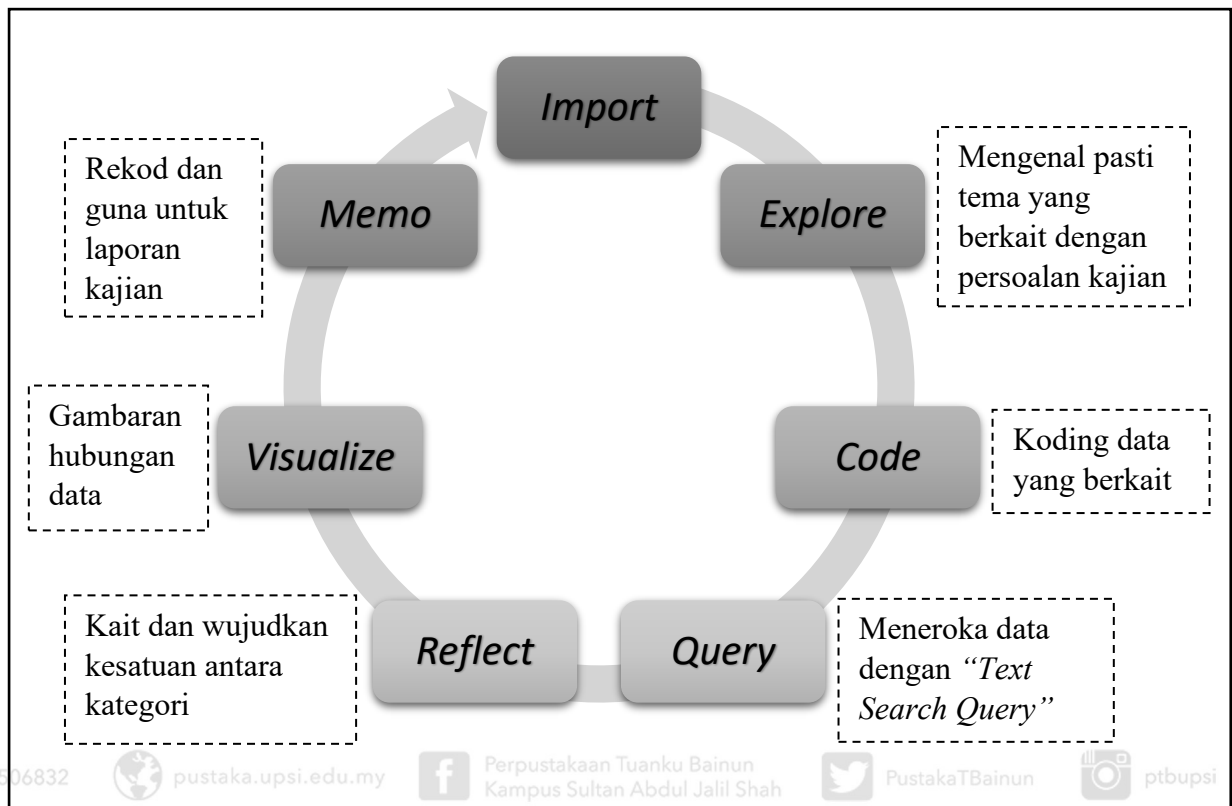
Pelabelan kategori menggambarkan objektif atau tujuan kajian, mewakili keseluruhan data serta saling melengkapi. Dalam kajian ini, kod terbuka telah dikelompokkan kepada pengekodan paksian peringkat pertama dan peringkat kedua, dan akhirnya kepada pengekodan pilihan yang bersesuaian dengan soalan kajian .

Dengan menggunakan perisian *NVIVO*, penyelidik menjalankan *matrix coding query* untuk mendapat dan membezakan pola pada setiap responden kajian untuk tujuan laporan.

¹⁵¹ Dayang Tiawa, Abdul Hafidz & Rio Sumarni. (2002). *Aplikasi Perisian NVIVO Dalam Analisis Kualitatif*, Universiti Teknologi Malaysia, Johor.hal.10-13

Rajah 1.1

Proses pengurusan data kajian kualitatif dengan bantuan NVIVO

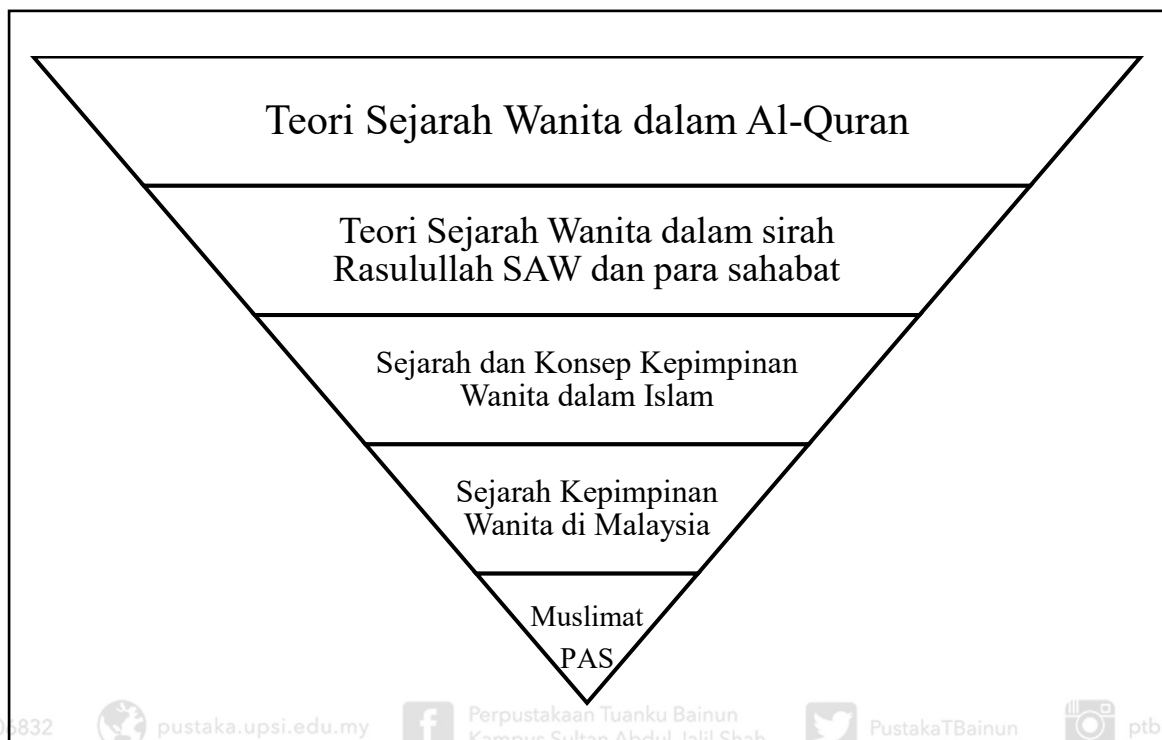

Selain itu, penyelidik juga menggunakan pendekatan deduktif iaitu merujuk kepada teori sejarah Islam dalam memandu penyelidikan serta pendekatan induktif dalam menghasilkan teori daripada hasil penyelidikan. Dalam kajian ini, penyelidik cuba meletakkan perkaitan antara teori dan data. Penyelidikan sosial memerlukan teori sebagai asas pemikiran bagi membentuk kerangka konseptual dan teori pula memerlukan penyelidikan untuk melihat tahap amali atau praktikal.¹⁵² Gambaran di antara konsep, teori, dan dapatan kajian ini adalah seperti dalam rajah di bawah :

¹⁵² Othman Lebar. (2009). *Penyelidikan Kualitatif; Pengenalan Kepada Teori dan Metod*. Tanjong Malim, Perak : Penerbit Universiti Pendidikan Sultan Idris.

Rajah 1.2

Piramid terbalik yang menggambarkan kaitan teori dan dapatan kajian

1.9.6 Kesahan dan Kebolehpercayaan

Penggunaan perkataan kesahan dan kebolehpercayaan dalam kajian kualitatif adalah istilah-istilah yang boleh digunakan terhadap struktur dan alat yang digunakan dalam kajian.¹⁵³ Dalam kajian ini, pengesanan protokol temu bual iaitu soalan separa struktur temu bual, pemerhatian (tidak turut serta) dan analisis dokumen adalah melalui pengesanan penyelia kajian dan pakar dalam bidang Usuluddin, triangulasi, serta nota lapangan. Kesahan dan kebolehpercayaan data dalam kajian kualitatif melibatkan proses kajian yang beretika dan teratur. Bagi memastikan kesahan dalaman dan luaran

¹⁵³ Guba, E. G, & Lincoln, Y. S. (1994). *Competing Paradigms In Qualitative Research in Handbook of Qualitative Research*. Thousand Oaks : Sage. hal 105-117

serta kebolehppercayaan data, penyelidik telah menggunakan beberapa langkah seperti berikut :

- i. Triangulasi daripada sumber data dilakukan melibatkan data temubual, pemerhatian dan analisa dokumen.
- ii. Penyelidik menggunakan pemeriksa rakan atau '*member check*' untuk menganalisa data peserta kajian.
- iii. Kolaborasi, iaitu responden terlibat dalam kajian sebagai rakan penyelidik untuk membantuk penyelidikan. Pendekatan ini cuba membina pandangan responden ke dalam kajian, iaitu bukan menyisihkan mereka. Kolaborasi boleh berlaku dalam pelbagai bentuk. Contohnya , responden membantu penyelidik membina soalan kajian, membantu pengumpulan data dan sebagainya.

Memandangkan instrumen kajian ini adalah berkaitan kajian kualitatif sejarah Islam, penyelidik telah mendapatkan pengesahan penyelia dan pakar¹⁵⁴ dalam bidang Usuluddin dan sektor penyelidikan kualitatif. Penyelia tersebut adalah merupakan pensyarah yang mempunyai pengalaman dan kepakaran dalam bidang masing-masing di Universiti Sultan Zainal Abidin, Terengganu.

¹⁵⁴ Rujuk Lampiran D

Jadual 1.2*Penilai Protokol Temubual dan Instrumen Kajian*

NAMA	INSTITUSI	JAWATAN/KELAYAKAN	KEPAKARAN
1.Pakar A	Fakulti Pengajian Kontemporari Islam, Universiti Sultan Zainal Abidin, Terengganu	Prof./Pensyarah Gred Khas	Usuluddin, Penyelidikan Kualitatif
2.Pakar B	Fakulti Pengajian Kontemporari Islam, Universiti Sultan Zainal Abidin, Terengganu	Pensyarah Kanan, Dr	Usuluddin, Penyelidikan Kualitatif

Kesimpulannya, instrumen kajian ini telah diterima dengan sedikit perubahan dalam protokol temu bual (separa struktur) yang dibentuk untuk mengumpul maklumat yang berkaitan persoalan dan objektif kajian. Di samping itu, penelitian dan analisis dokumen sejarah tetap menjadi sumber utama kepada penyelidikan ini serta dengan sokongan daripada pemerhatian penyelidik.

